Ж-8411 II 1939-2

МИ

БЕРЕЗЕНЬ

1939

КВІТЕНЬ

MARZEC MY KWIECIEŃ

ВИДАВНИЦТВО
ВАРЯГ

11
III-8411
1939-2

MY. Dwumiesięcznik literacko-naukowy. — 1939. Nr. 2. (9).
Adres redakcji i administracji: Warszawa, ul. Szczygla 11, m. 43.

Drukarnia Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki, Lwów, ul. Czarnieckiego 26.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького 26.

МИ

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ДВОМІСЯЧНИК
1939 КН. 2 (9)

КНИГОЗБІРНЯ
„СТУДІОН"
Львів

»ВАРЯГ«

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4867

Видає і редагує: Модест Куницький.

Wydawca i redaktor: Modest Kunicki.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

НІЧ НАД КАСПІЄМ

Фраґменти з поеми

...Хвилин самотности, ані годин не злічиш –
Хвилин самотности, зневіри і знемог,
І навіть угорі неублаганний Бог
Не змилосердиться, а, в іспитах досвідчень,
Залишить серце Він: не хочеш — не терпи!
І серце зламане впаде під ноги, в пил,
І, впавши, зраниться до крови об каміння,
Та не прийде ніхто. Лежати буде так,
І братні колючки простягне лиш будяк,
Аж, випивши одчай, устане знов — людина.

Тоді прибій оман знов душу заполóнить
І самодурством знов її він протруїть,
І малюватиме вона свій грішний світ
Уяв на спогадів розтягнутій заслоні;
Крізь надми днів і літ, піску сухий потік,
Що пересипався крізь серце — цілі гори!
Повстануть óбрази, для туг єдиний лік,
Давно вже бачені та незабутні твори:

...України далекої
Степи і роздолля,
Як дівчина, серед села
Висока тополя,
Хати білі, і явори
Униз клонять віти,
І граються у піжмурки

Веселії діти.
Повертаються додому
З поля круторогі,
І колодязь, нахилившись,
Скрипить край дороги...
Вечоріє. На небеса
Зорі випливають,
Виспівує соловейко
В калиновім гаї,
Ген могила про щось з буйним
Розмовляє тихо, —
Послухаєш, подивишся,
Мов легшає лихо;
Послухаєш, подивишся
На свою Вкраїну
І...

Так, мов дитя дурне, водно ятриш і мучиш
Себе оманами. Голубчику, — еге ж!
Даремно риєшся у спогадах болючих,
Мов нервні ниточки їх сіпаєш і рвеш,
Шукаючи — чого? Свідомість ще не стліла,
І знає добре ще: окраденій душі
Так мало вистало б — мала хатина біла,
Де захова вона свої страждання всі,
Мов вишні у садку рядочком їх посадить
І підливатиме слізьми їх тайкома,
В сліпому забутті шукаючи відради,
І вірячи, що світ той тихий — не тюрма,
Що в ньому радість є...
Так перейти, прожити
Небунтівливі дні, на дно свого буття
Втиснути марний біль, що буде скавуліть
Без волі кинутись. Яке страшне життя!
Докори — приспані. За солов'їним співом
Не чути, як кричить зневолена земля,
Як Бога проклина, страшна від болю й гніву,
Покинута всіма. Сховатись так здаля
У свій брехливий світ, в садки свої розмайні,

У лірницькі пісні вкладаючи свій жаль,
Віддавши Господа своєї правди в найми
Царям і шинкарям...
— — — — — — — — — — *)

*) Від автора. Друковані тут і деінде фраґменти поеми — ще зовсім не в закінченому вигляді, вони ще можуть бути змінені.

С. ВАСИЛЬЧЕНКО

ДИТИНСТВО Т. ШЕВЧЕНКА*)

I

Та поклонюся тим нашим бур'янам.
З Шевченкового листа.

Життя нашого поета таке дивне, що, сказати, що це — леґенда, коли б усе те діялось не перед нашими очима. Мені хотілось і почати повість про поета, як починаються казки.

За широкими морями, за лісами дрімучими ще й за горами кам'яними в ненашій далекій стороні був колись веселий край, розкішний, багатий, заворожений злими людьми, заневолений двома неволями. Одна неволя панська, а другая — царська. І жили там рабами в тяжкій чорній роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було завязано, говорити — заказано, ходили німі...

*
**

Року 1814, з 26 на 27 лютого ст. ст., темної ночі, перед святом, в селі Моринцях на Звенигородщині, в хаті Григорія Шевченка, кріпака пана Енґельгардта, блиснув у вікні єдиний на все село огник: народилась нова панові кріпацька душа, а Україні — її великий співець — Тарас Шевченко.

Про ці родини сестра поетова Катерина, що була тоді маленькою дитинкою, виросши, розповідала, кажуть, так. Прокинулась вона серед ночі

*) З посмертної спадщини С. Васильченка. Передрук з журналу „Радянська Література", Київ 1938, кн. 5.

на полу і побачила в хаті таємничу картину. Над піччю, на комині горів каганець. На печі стогнала мати. Щось квилило сердито і нетерпляче. Якась стара жінка стояла на припічку і полоскалась з чимось у ночовках, що стояли на печі. Батько сидів на прилавку і гомонів з бабою. І було чудно те, що, не зважаючи на стогін матері і на той невідомий пронизливий крик, розмова у батька з бабою була спокійна, навіть радісна.

Катерина схопилась і сіла.

— Що воно таке?

— Прокинулася? — одказала баба: — буде тобі забавка — будеш мати кого глядіти... — Пояснює: — знайшли тобі в коноплях братика.

Обізвався батько:

— Вже кому-кому, а Катрі буде з ним роботи. Хоче не хоче — буде за няньку.

— „Еге! — догадалась Катря, — це ж у нас дитина знайшлася".

Батько був веселий, подавав бабі то те, то друге, жартував, допитувався, щоб долю народженому вгадала. Баба завжди до цього — з охотою. Тепер чогось одмовчується... Яка вже буде — така й буде, ми не обміняємо. Аж ось заляскало щось палицею у двері, аж мати кинулась і застогнала. Кожний день стукає, а ніяк не звикну. Калатає, аж у вухах лящить, кричить: — „Григор — на тік молотить, Катря — до пані прясти (мати — теж Катря). Зараз, бо світає". Панський десятник.

— Сьогодні у мене свято, — сина Бог послав, не можу кинути породіллю з малими дітьми в хаті, — одгукується з хати Григор.

— Не моє діло — панові будеш казати. Ну, швидко, а то прогул писатиму.

Мати напружилась, перестала стогнати. Слабим голосом:

— Іди, Григоре, а то все одно не подарує та ще знову припише. Іди — я вже сама якось до вечора перебуду.

— Хоч би ж було поснідати чим. — Знову залящало в двері. — Зараз. — Кусок хліба з столу — в кишеню, шапку на голову, з хати.

Мати: „Кат би тебе попостукав".

Мати почала якось болісно стогнати. Крізь стогін, помовчавши, проказала гірко:

— Бодай уже ті діти не плодились, що мають рости у неволі.

Баба розважала:

— Не можна так казати, дочко, — гріх. Може доля якраз талан твоїй дитині готує, — додала таємниче.

— Нам усім — один талан — і дідові, і батькові, і дитині — довічне панське ярмо. — Закашляла.

— А ти не клич на дитину недолю, та он послухай, що я тобі буду казати, — промовила баба таємниче. Далі почала розказувати:

— У нас, у бабів, є така приміта, що коли перше, ніж зайти до породильниці в хату, та заглянеш знадвору у вікно, то побачиш долю народженого. Коли я заглянула у ваше вікно, то аж обімліла. Скільки я бабую — не доводилось бачити такого. Не знаю, чи й казати.

Баба позирнула на дівчинку і змовкла.

Мати до малої:

— А ти не дослухайся, Катре, — спи. — Далі: — і що ж ви бабусю побачили?

Баба стишила голос:

— А побачила я, — сидять за столом повно всякого панства, а поміж панством — мужик, стоїть, вичитує щось із паперів, а вони на його кулаками махають, а підійти бояться. Коли це де не візьмись, щось таке, як цар у короні та як не схопляться з тим мужиком за барки: той того за груди, а той за шию... Я, кажу, так і обімліла, і дивитись далі побоялась... Так бач, що виходить: виросте твій син не абияка людина — буде змагатись з панами та з царями... А за що — сама догадайся.

Кажуть же, що народиться такий, що волю в панів одніме... Хто знає — може це й він.

— Волю? — Мій синочку! Рости ж та набирайся сили.

— Оце я тобі кажу, Катре, а ти щоб про це нікому ні слова, бо довідаються, боронь Боже, пани — і вирости не дадуть — із світа зживуть. Далі до дівчинки:

— Чи ти чула, Катре, що я казала?

Мала Катря прикинулась, що спить.

II.

Минає рік. Батько й мати на панщині. Катерина, сама ще недоросла, звязана з малим Тарасом, як ланцюгами: сповивала, колихала, пісень співала, запихала дитячий плач куклою, по кутку носилася з ним, як із цяцькою. Проте — сама нянька — ще дитина, — хочеться з подругами в баштана на шляху погуляти, побігати у ворона, в квача. Посадить малого на вигоні, в ромашках, у ту ямку, що вирили хлопці, граючи в дуки, накаже, посварившись пучкою: „сиди ж мені і не вилазь, поки не прийду...“. Вітром майнула до гурту, де аж куріла гульня, — про хлопця забула зразу. І сидить воно саме-самісіньке, як одірваний од гіллі листочок, спозирає синє небо, зграї на йому галок... Сонце гріє, ромашки пахнуть, він грається — хороше, як у купелі. І маленьке замахає до сонця ручками, засміється, загуцає, мов до сонця летіти хоче на руці, або само сонце його витягає з пахучих бур'янів. А тим часом тута ж поблизу блукає в бур'яні і дитяче лихо, хрюкає, хрумає спориш. Висунулась, зарохкала, бочком наближається до хлопця. Дивиться хижими, червоними брудними очима. Хто зміряє горе маленького серця: у плач, у крик, — ніхто не бачить і не чує, — мов опинився у лісових нетрях з брудним, диким звірем один на один. Не чекай допомоги. І малий одразу замовкає, брівки нахмурились, в очицях

мов сонячні іскри заграли, засвітився гордий блиск людини, ромашкою б'є тварину по пискові: „чу-чу, свиня". Лукава тварина не виносить блиску розумних очей, злякано обходить, починає щіпати моріжок, мов і не вона. Минає час, знову западає зневір'я в дитяче серце — починає плакати, знову набирається сміливости свиня, чапає до хлопця. Знову змовкає плач: „чу-чу, свиня". Довго тягнеться дитяча мука, і ніхто того не бачить і не чує. Катря, щира його нянька, теж за щирою гульнею на шляху згадала про малого тільки тоді, як з поля показалась череда. Одчинила широкі очі, ляснула в долоні: „А де ж моя дитина?" — насилу пригадала. Вітром полетіла в ромашки до дуки: сидить. Уже й сліз йому немає — мовчить. Тільки очиці набрякли від сліз і все личко вивожене в сльози. Тільки побачило над бур'янами голову Катрі — де ті й сльози віями, як ручаї. Зраділо. З плачем, із докором, із жалем викидає рученята до неї, мов крилами перелетіло з осоружного дуки Катрі на руці.

— Моє маленьке. Скучив? — Катря жагуче, з пристрастю тулить його до себе, картаючи себе докорами і зарікаючись, що вона більш ніколи-ніколи не буде кидати саму дитину на улиці. На вперший раз.

— Їстоньки хочеш? — Знаходить житнього хліба жовану куклу, нашвидку піджовує її, пхає дитині в рот. Дитина із звірячою жадобою починає ту осоружну куклу жувати, ссати, тіпати, щось мимрячи невиразне і погрожуючи комусь головою. Катря пильно, допитливо дивиться дитині в вічі, вона одна розуміє її мову:

— Що? Що мій цвіточок? Паця лякала? Ось ми їй покажемо. Ну-ну-ну, погана паця. Ти нащо лякала нашого Тарасика? Іди собі геть, погана паця. А ми з Тарасиком підемо виглядати маму з поля. — Пішла з дитиною за село, сіла коло гамазеї на рундук, виглядати. Видно ставок, як кусок полотна прослатий. Над ставком — верби аж

до води попускали віти, а за вербами ховається сонце, велике, червоне сміється ізза гілля. Катря гомонить до малого безперестану:

— Ось сонечко зайде, пан пустить маму додому, кулешку варити, Тарасика годувати. Ну, співай за мною, Тарасику, — починає сама наспівувати:

А вже сонечко за вербами,
Пусти нас, пане, хоч із ребрами.

А сонечко теж каже йому про маму, жартує з малим, захиляючись за верби. Грається з ним чисто так, як, буває, мама: одкриє очі: ку-ку. Знову закриє — нема...

Таке ж радісне, тепле, червоне.

От тільки біда, що на світі є ще паця... Ну, та ми їй... І дитина свариться переможно ручкою: ну-ну-ну...

III.

Минає рік і два, і п'ять років.. Росте Тарас Шевченко. Тільки зіп'явся на ноги, почалося те дитяче бурлакування. Батьки — на панщині, брат десь пастушить, сестра на городі, а ти, Тарасе, куди хочеш — скрізь тобі шляхи одкриті: на леваду, до ставу, за село до млина, у той сад густий та темний, за сад на могилу... А бур'яни несходимі. Зайде, до вечора не вибереться... І мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива всякі на йому споглядає, розуму набирається. Вийде від бур'янів на поле, як Кармелюк із лісу, дивиться, як сонце заходить, як легенька хмарка з золотими кромками закриває його своїми червоними полами. І здається малому, що там — край світа. Там сонце спати лягає. Як мати вечером у свято: скидає з шиї дороге намисто, у скриню ховає, червону хустку, плахту...

А надворі темніє.

— Світ не родив такого волоцюги, — скаржиться мати. — Ото небо йому, як рідна хата, а сонце за мати. Коли б не їсти, так і не заглянув

би цілий день. А вскочить у хату, за кусок хліба і знову на двір. Вхопиш за плечі, щоб придержати, так де там: випорсне з рук та на сонце, як линок у воду...

*
**

Невесела у Шевченка зимою та восени хата, — стоїть край села, як примара, найгірша, мабуть, в усьому селі: кривобока, стара, стіни повигиналась, солома на покрівлі потьміла, потрухла, мохом узялася, почорнів од диму вивід, од вітру розвалилась, дірки світять голими латами. А прийде весна, зацвіте садок за хатою, рясна яблуня коло хати, промете Катря під вікнами півники та барвінок і хата, як хата — суму мов не було того. Сад темний, густий, бур'яном зарослий. За садом сховалось сонце. Після першого жаркого квітневого дня плинув теплий, тихий вечір. Над хатою зійшла вечірня зоря, заграла золотом в яблуневому цвіті, тихим, рожевим у білій на стіні глині. Вперше по весні білоголова Шевченкова родина розташувалась вечеряти під яблунею на дворі. Чуби в усіх, як обілений льон, очі, як квітки льону — сині. Тільки мати чорнява, з карими очима. Невесела вечеря — зморений батько свариться, мати заклопотана, зажурена, марна, їсть, як не їсть. Дочка Катерина стоїть, спиною спершись на яблуню, задумана, заплакана, ложки в руки не брала. Заходить звичаєм погомоніти перед сном сусід і дивується.

— Це тільки вечеряєте? Що так пізно?

— Та нам це такий оце клопіт, що й вечеря не в вечерю: хлопець десь дівся, — мати. Розповідає: — Зранку, як пішло, то оце і досі немає: бігали і до ставка, і до греблі, всі бур'яни обшукали, — як упав у воду.

— Догляділи! — сердито буркнув батько.

Катерина враз опустила униз сині винуваті очі.

— Нічого, знайдеться, — розважив сусід: — може заснув десь у бур'яні. Проспиться — при-

йде. — І починає звичайні свої балачки: про панські звичаї, про золоту грамоту. Слухають в'яло, без охоти, — тільки поблизу прошелесне, всі так і кинуться: чи не хлопець. Пройшли останні за плугами плугатарі, гурти дівчат із сапами. Осів тихий, зоряний вечір.

— Ну й де б їй дітись, вражій дитині, — не слухаючи сусідових балачок, тихо з нудьгою казала мати. — Вечеряй, Катре, то підемо шукати знову.

Зарипіли десь вози, як у небі. Багато, мов з ярмарку.

— Що воно?

Раптом коло самого села луною вдарила в усі кутки багатоголоса, урочиста, хвилююча пісня:

А вози риплять, а ярма брянчать,
А воли ремигають.
А попереду отаман
У сопілочку грає.

Всі забули на часину про хлопця, заворушились.

— Чумаки.

В селі бігли з дворів назустріч чумакам дівчата, діти, поважні діди з палицями. Тільки й чути було:

— Чумаки! Чумаки!

Сусіди почали угадувать звідки, аж поки чумаки наблизились.

Аж ось Катря підняла вгору голову і крикнула радісно й сердито:

— А ось і наш волоцюга! — Всі повернулись в один бік.

За перелазом біліла сорочка і блищали сині Тарасові очі. Без шапки, босий. Лице взялось смагою, — темне, як головешка, а на тій головешці білий чуб, як льон.

Стоїть, не наважується йти до гурту.

Хмарні обличчя в усіх одразу просяяли.

— Де це ти був?

— Де тебе носило і досі?

— Де ти волочився?

Стоїть, мовчить. Оглядає свою хату — не впізнає ніби після довгої, кругосвітньої мандрівки.

— Де ж ти був, оце питаю? Чому не кажеш? — Почав суворо батько.

Хлопець промовив стиха:

— Був у полі та заблудив.

— Бачили таке?

— Хто ж тебе привіз додому?

— Чумаки.

— Хто? — Всі стовпились коло хлопця. Хлопець розповів: стрінувся з чумаками, питають: „куди ідеш? мандруєш?" А я кажу — в Кирилівку. А вони й кажуть: „це ти йдеш у Моринці, а в Кирилівку треба назад. Сідай, кажуть, з нами, ми довеземо". Та й посадили мене на віз. Дали мені батіг волів поганяти...

— Бачили такого! Чумакувати надумав уже.

— І як воно згадало, що з Кирилівки?

— Я ж казав, що знайдеться, — обізвався і сусід. — Такий лобатий не пропаде.

— Ну, почумакував, тепер бери ложку та сідай вечеряти, — сказав батько. — Хлопець тільки того й дожидав.

— Ну, чого ж тебе понесло в поле? чого? — допитувалась мати. Мовчить та сьорбає з ложки, аж луна йде. Мати кивнула на його батькові.

— Як мотає? — наче три дні не їв. — Розмова між дорослими пожвавішала. По вечері мати послала дітям на горбку коло сіней. Полягали. Тарас в середину, з одного боку Катря, з другого — Микита. Мати сіла коло їх. Сусіди посідали на призьбі, запалили люльки, вернулись до своєї розмови. Тарас тим часом почав розповідати тихим голосом. Брат і сестра аж голови попіднімали. Крадькома прислухається мати. Далі, сміючись, до чоловіків:

— Ви послухайте, що оцей волоцюга вигадує: старий того не придумає збрехати, як воно. Каже, що ходив він туди, де сонце заходить, бачив

залізні стовпи, що підпирають небо і ті ворота, куди сонце заходить на ніч, як корова в хлів. Розповідає, ніби справді сам теє бачив. Ой, Тарасе, що з тебе буде?

— Всі на кутку кажуть, що з вашого Тараса, мабуть, щось добряще вийде, — промовив сусід.

— Що вийде, — жартом обізвався батько: — розбіяка великий вийде, от що! Ото чули про Кармелюка, а це другий буде такий.

— Це той, що в панів однімає та наділяє бідних?...

Починалася знову розмова про славетного розбійника, що саме гримів у той час на Поділлі. В селі затихало. Чути було інколи дівочий сміх на вулиці. Коло хати і над хатою гули хрущі. Діти спали.

Як той артист, що дожидав, поки все кругом його стихне, на все село защебетав десь поблизу соловей.

IV.

І знову минає рік.

Не любив хлопець сиіти в темній хаті, не любив сумних розмов про злидні, про горе. Все було тікає з хати до сонця на простір. Одначе, минути того не можна. Зберуться часом куткові молодиці та баби, посідають на призьбі, почнуть гомоніти. Сяде тута ж коло матері, бігаючи натомившись хлопчик, притулиться, слухає. Чого-чого тільки він не наслухається — все про тих же панів та їх економів: і як людей били, кого різками, дого канчуками, і як продавали людей, за собак міняли, засилали в Сибір, в москалі голили. А як почнуть про тяжку роботу, про неволю, про злидні... Ясний надворі день. Ясно сонце світить, небо безкрайне та синє, кує зозуля в лузі, — а як усього того наслухається, — то й день йому стемніє, отьмариться сонце, і дерево зажуриться — осмутніє... Аж рап-

Львівська державна наукова бібліотека
№ ІІ

том заграє в йому якась радісна сила, буйна й непокірна. Зірве хлопця із призьби і помчить він круг майдана жеребчиком, іржучи й фицаючись... І весь сум з хлопця як вода змила. „Оксано!" Далі біжить до сусіднього двору, од воріт якого летить йому назустріч, радісно розставивши руки, вірний і постійний товариш хлопців, кучерявенька карооka Оксана. Летить назустріч, радіє, хвалиться.

— Ба глянь, Тарасе, що в мене є? — показує крамну, безносу куклу, що тітка принесла їй з панського двору. — Це моя дитина, а ти будеш кум.

⁂

А на другий день в бур'яні Шевченко будує з лози та коров'яків курінь. Збудував курінь, заплів його ромашками та глухою м'ятою, обплів кругом садок, поробив у йому стежечки, посипав жовтим пісочком. Далі порозставляв у курені черепочки, скляночки з пасльоном та калачами, сів, дожидає гостей. А гість не за горами, — за бур'яном на колодці сидить Оксанка в довгій материній карсетці з безносою „дитиною" на руках. Діждалась, коли її гукнув господар, запишалась, хусткою накрила сонне личко „дитині", пішла до куреня. Незабаром гості починають гостювати. „А випийте ще, кумо". — „Не можу, не можу, хіба трішечки. Ой, яка пекуча". — „Закусіть, кумо, чим Бог послав". Беруть із порожніх черепків, як із мисок, махають руками, плямкають губами, ніби п'ють і їдять. Пляново. Церемонно. Далі заводять злободенну розмову:

— Як у вас в полі, і в городі, кумасю? Чи обсіялись, чи обсадились?

— Де ви бачили, куме. Ще й не починала. За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути. Чи скоро вже тая воля буде? Ви не чули, куме? — Стиха: — ви не чули — кажуть у.... якономa вбили?

Тут із бур'янів виглянуло зо три червоні од хвилювання й цікавості дитячі захоплені личка, уважні, таємничі. Радісний вигук:

— Ось де вони — І раптом гуртовий, добре зорґанізований спів чи деклямація:

Молодий — молода,
Як собака руда.

У дбайливого господаря є запас і про цих гостей: вхопив у кутку куреня в обидві жмені печіння, нагнав непроханих геть за бур'яни.

А матерям під хатою все видно і все чути.

— От здружили — і водою не розіллєш.

— Де ви бачили, там без Тараса і дихнути не може. Тільки прокинеться, не їсть, не п'є, зразу біжить на вулицю. З язика в неї не виходить Тарас.

— Мо колись справді сватами будемо?

— Рано загадувати. Хай ростуть здорові.

Гукає:

— Оксано! Оксано! А йди, дочко, вечеряти.

Оксана:

— Дожидай, Тарасе, я зараз прийду.

Хлопець у бур'яні сам. Вже вечір, а йти небезпечно, розвалять „вороги" хатину.

Дожидає. Видно ставок. Ізза верб стиха вліз у воду місяць, почав полоскатись. Як запізнілий косар.

Було стемніло, знову видніє. Ізза чиєїсь клуні визирає повний місяць. Вибравсь вище, мов підпалив бур'яни — засяяли. Світиться, як кошачі очі, люта кропива, синім полум'ям палає гіркий полин, зелено висвічує запінена, скажена блекота. Високі будяки, як злодії з кіллям... Страшно й цікаво... А що тут діється пізньої ночі? От би заночувати тут, коли б не гримали дома. Кулак під голову, ліг: „я трошки". „Тарасе! Тарасе!", — і чує й не чує... Може причувається? Може за годину, може за мить — над головою шелест: Оксана?

Сердито й лайно:

— Ось де він, заволока! — Ану, вставай та зараз до хати. — Катря.

V.

А святами до діда. А тоді до Оксани.

У старого Івана Шевченка, Тарасового діда, святами завжди повно людей у хаті: дід Іван грамотний і в його є велика книжка про святих мучеників. Дід Іван надіває олив'яні окуляри і починає повагом вичитувати про великі муки святої Варвари. Хто з бабів слухає, хто куняє, чоловіки дмуть люльки. Хтось дуже томлений за тиждень раз-по-раз храпе й кидається. Винувато озирається: „отто, Господи". Вікна й двері поодчинені і знадвору чути веселий гомін на улиці. Тяжка й гірка була та панська неволя, та не тільки те й робити людям, що плакати та журитись. Часом і співають, і жартують, і потанцюють, а надто молодь. Бо то треба було б умерти, щоб усе тужити, а народу сила, — не вмирати ж усім. Чути у вікно на улиці регіт, раз-по-раз поривами, дедалі дужче.

— Це, мабуть, принісся перебендя з кобзою, піти послухати, що там вигадує старий дурень. — Кидає на бік мінею, виходить із хати, за ним, як курчата за маткою, чередою гості. Посеред майдану — гурт людей, старі, діти, молодь, обступили кругом старця, — то німа тиша, то шалений регіт. Ближче чути: тихий, глухий, старечий голос сипав якісь немічні жарти. Ще ближче — чути тихий веселий шум струн на кобзі, як зимовий вітер. Додає словами:

Ой дівчина, горлиця,
До козака горнеться,
А козак, як орел,
Як побачив, так і вмер.

Кінчив, витирає піт полою.

— Бач, старе луб'я, якої вигадав, а вмирать! — хтось із старіших в жарт докоряє старого. Винувато старий осміхнувся, пригнув вухо до поводиря, щось питає сліпий, певно, які зібралися люди. Одкашлявся старий. Поважно нахмурив брови,

поновому зашуміли струни, залунав зміцнілий голос. Урочисто, як святе письмо:

Ой, тисяча сімсот девяносто першого року
Прийшов указ від цариці Катерини
З Петебурга-города.

Всі старі обличчя розцвіли, очі засяяли. Перезирались, смутно хитали головами, — багато з старшого віку людей ще добре пам'ятали, як руйнувала Катерина ту волю козачу, Запорозькую преславну Січ.

Мимохіть піднімались шапки на головах вгору і по-вовчому загорались очі. Зразу одчувалось, що тут під кріпацькими ланцюгами буяє сила — велика, могутня, що її не задушиш, що тільки стряхнеться вона, то розірве ті ланцюги, як нитку, а те горде панство рознесе, розвіє, як порох. Це ж люду, це ж люду, як моря, а панів тих жменя. Як встане, як вигне спину... Та що й казати... Тільки зараз цить...

Між старими тута ж вертяться діти. Намагаються угадати, чого це старі так затурбовані. Мало що розумів і малий Тарас Шевченко із того, що співає кобзар, проте і в його ворушилось у грудях щось гаряче і завмирало чогось маленьке серце.

Вирядили кобзаря, погомоніли, почали розходитися. Вертається до своєї хати і дід Іван з своїми гостями. Сідає, зітхнувши, за стіл дочитувати пекельні муки святої Варвари. Починають плакати. Цікаве життя, але дуже жахливе. Тільки не ті вже думки в слухачів, видно по гарячих очах. Ще цікавіше. Сидять, як у якомусь сні. Хтось мимохіть перебиває читання.

— Що правда, то правда, мучили й тоді добре, тільки усе ж, мабуть, на палі не садовили.

— Не додумалися, — одкашлянувшись додав, мов прокидаючись од сну, хтось другий і засміявся.

— Або, кажуть, пекло, — раптом, одсунувшись у бік комину, міняє тон сам читач. Святобливий вираз як вітром звіяло з його обличчя. Мов і не він.

— Не на тім світі, на цім розвели його пани над нашими душами. Пан — гірше чорта, той не видумає на людину такої муки, як пан. Ну, вже як і їх попадуть у руки — не помилують. Нарід терпить, а як терпець увірветься — хай тоді не просять — не помилують.

Раптом слухачі мов ожили, очі в усіх заграли. Один із другим:

— Діду Іване, а розкажіть про Коліївщину.

— Ага, про Залізняка та Ґонту.

— Про гайдамаків, ви ж, кажуть, теж були в гайдамаках.

Дід замріяно:

— Егеж. Гайдамаки! То були люди! — Одсунувся далі од книжки, тряхнув чубом:

Каже:

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи, —
Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі.

І святе письмо лежить забуте, дід починає розповідати про ті часи, коли гайдамаки панів різали та палили, як ножі святили, як вирізували Умань. Слухали сусіди, німіли од жаху, чуб здіймався вгору.

— А то чиї там оченята горять в кутку на припічку, як іскри? І не дише.

— Тарасику, і ти тута? Іди, сину, надвір гуляти, чого ти між старих записався. Тобі ще рано таке слухати.

Тарас крутить головою, не хоче.

Дід:

— Хай слухає, виросте — своїм розкаже дітям та онукам.

І не виходить до самого вечора.

А вночі не спить, ворочається.

Мати:

— Чого не спиш, Тарасе?

— Мамо, гляньте: ніби щось горить у панських будинках?

Мати злякано до вікна:

—Де? вигадуєш, нічого там не горить, то місяць; що це тобі в голову зайшло? Спи.

Перегодя знову:

— Мамо, де тепер живуть гайдамаки?

— Які там гайдамаки? Наслухався, що старі говорять, а тоді щось йому увижається, не спить. Це, мабуть, ходив сьогодні до діда?

Егеж ходив?

— До діда...

— Я так і знала. То ж дід теє розказує, що давно колись було, не тепер. Тепер гайдамаків у нас немає. Половили та повбивали. Спи.

А на ранок в хлопця з насонячної шпичини рушниця за плечима, в руках загнута з лозини шабля. Ходить у бур'яні, рубає мечем панам голови з плечей. Підійде до коров'яка: „ти пан Дашкевич?" — „Я. Прости, не буду". Летить голова з плеч. До другого: „ти пан Висоцький?" — летить голова. Стоїть будяк чорний, аж світ отьмарює. А це буде їх цар. До його: „Проси. Не хочеш?" — І царева злетіла з плеч голова, як галка. Біжить Оксана улицею, чепурненька.

— Тарасе, що ти робиш?

— Який я Тарас. Я — гайдамака.

— Що ж ти робиш?

— Не заважай, бач — панам голови рубаю.

— І я, і я.

— Ну добре, хай і ти будеш гайдамака. На рушницю, стріляй. Бере, цілиться в будяк.

— Бу-бух.

— Трах. Бах. Рубай, бий.

В бур'яні закипіла війна, тихий відгук далекої гайдамаччини.

— Оксаночко, я розкажу тобі казку.

Звенигородщина — співучий куток України, в йому Кирилівка не останнє в цьому село. Тарас Шевченко ще змалку купався у тих віршах невідомих поетів, що звуть їх народніми піснями. Батько сам чумакував, часто про того чумака, що

занедужав у дорозі, співав, тітка про сербина, що намовив дурну дівку отруїти брата. Обіцявся сватати, а як отруїла, заспівав їй іншої:

Як же тепер тебе сватать,
Що ти тепер гірше ката,
Що ти тепер гірше ката, —
Отруїла свого брата.

Сестра Катря — на городі од початку до краю виспівує леґенду про брата та сестру, що звінчалися, не впізнавши одне одного, потім виросли цвітами:

Підем, сестро, горами,
Розвіємось цвітами.
Ой ти зійдеш — синій цвіт,
А я зійду — жовтий цвіт.
Будуть люди цвіти рвати
Будуть з нас гріхи знімати.

Прийде вечір — всі улиці в селі аж гудуть піснями: на одній — про ту Марусю, що на моря зілля бажала, на другій — про те, як підмовляють козаки з собою дівку, десь ще на одному — не то співають, не то вичитують тягучим голосом — сім загадок. Ранком вийдеш за село. Там, вибираючи коноплі, бабуся шамкає беззубим ротом баляду про лиху свекруху, що закувала невістку і та стала тополею:

Не вибрала льону, не пішла додому,
У чистому полі заночувала.
До білого світу тополею стала.

Там чабан на горі про своє бурлацьке життя вигукує на весь степ:

Та немає гірш нікому,
Як бурлаці молодому.

А почнуть грати в селі весілля — ціле море пісень. Сумної і веселої до танку — всяких... Ще доладу говорити не навчившись, Тарас уже підспівував старшим, а було йому років 8—9, — з дівчатами на колодках витягував якої не почнуть.

А часом коло воріт заведуть з Катрею, — обоє голосні, — луна на все село йде:

Іще сонце не заходило,
Наступила темнота.

Ішов якось дяк од титаря, косоокий, величезний, — старі люди казали — на запорожця скидається, спинився, слухає:

— Що воно ото за підголоска виводить, не почуєш — хлопець чи дівчина? — питає людей, що сидять на призьбі.

— То так виводить мій Тарас, — обізвався Григор Шевченко, що сидів у гурті. — Малий іще, оченашу не знає, а до пісень, як старий.

— Добрий співака вийшов би. Хоч би й до архирейського хору, — гомонить до людей дяк. — Треба вже, щоб до школи посилали хлопця, а не на улицю.

— Та це ж думка на цю зиму прохати вас, пане дяче... Він уже охотиться до книжки й до школи. Другі діти не хочуть, плачуть! а він уже набрид мені, щоб одвів у школу.

— А скільки йому на роки?

— Уже дев'ятий.

— Ого! Пора. Вже давно слід було посилати.

*
**

А восени сидить Тарас за граматкою між школярами в дяковій хаті, лискає указкою то одного, то другого, коли одвернеться дяк. Лобатий, чуб білий, як пшениця кучмою, лице смагляве, вилискує, як чобіт, а очі ясні та сині, як на росі льон. В школі тільки його й чути. Стрінувся якось на хрестинах із дяком Тарасів батько.

— А як там, пане дяче, мій Тарас?

— І не приведи Господи, що за гайдамака росте. Часинки не посидить тихо. Уже йому й достається від мене, — не помагає. Нащо краще: кладу під різки, а він просить: звеліть придержати мене, а то їй-богу не влежу.

— Та він у нас і не такий уже розбіяка, як його уславили: як до його добре — він удвічі добрий. Тонкослізий — що жалісне почує — зараз

плакать. Ну й упертий — нема чого ховати, — як стане коли на своєму, як тур. Ну, а як йому грамота, пане дяче?

— Грамота йому — в руку. Пам'ять добра. Коли б смирніший — краще й не треба.

— Та й я так гадаю, що грамоту він поборе: грамота ведеться в нашому роду. Що з його буде, пане дяче?

— А що ж із його буде: пана не вийде, а паламар вийде добрий.

— Щось вийде, а що — буде видно.

— Побачимо, який він буде в письмі.

*
**

Нудна була наука в тодішніх школах, нудна й тяжка: учили спід різок, по церковних книжках, старим довгим способом: буки-аз-ба.

Проте малий Шевченко брався і до цієї науки охоче. Він одчував, що за цією дяківською безтолковою школою десь далі ховається справжня наука — ясна, радісна, і цей чарівний світ мов магнітом тягнув до себе крізь убогії ґрати дяківської школи. Цікавіша для учнів ставала наука, коли після часословця і псалтиря в школі починали учить „скоропису" — писанню. „У сусіда хата біла", — напише дяк на таблиці, переписуй. Було чисте свято. Для школяра Шевченка після довгої і нудної церковщини це була справжня утіха. Папір був тоді дорогий, а кріпаки бідні, отже грамотіям залишались для науки стіни, ворота, двері для шкільного писання.

Одного разу, прибираючи дякову „світлицю", Тарас побачив у дяка грубий зшиток синього паперу. Ще раніш хлопець помітив, як дяк щось у його виписував. Школяр почав розглядати виписані рукою дяка псальми, щедрівки, пісні, вірші... Сидів над ними хлопець, мов прикипів, поки почув, як грюкав дверима дяк. З неї школяру здаля одкрилась таємниця, як творяться на світі книжки. До жаги забажалось школяреві зробити самому

таку книжечку, обмалювати візерунками і вписувати в неї ті пісні та вірші, що йому припали до вподоби. Це був перший прихований потяг до словесної творчости, що в першій своїй стадії заміняється копіюванням і вибором чужих творів. Потяг непереможний, жагучий... Хлопцеві мріялось, навіть снилась мальована, позолочена книжка, у яку він по своїй вподобі уписував вірші. Коли ж мрії захотів реалізувати, довелось дечим поступитись. Ось чим. Справді, де того взяти золоченого паперу? Була б добра книжечка з абиякого, та й того де візьмеш? Прохав дома — не дають, мати захворіла, лежить, кажуть, завжди, коли намолотимо хліба, то повеземо до Богуслава, продамо. Дожидай, коли то буде, а тут нетерплячка жити не дає. Аж помарнів. Ходить з потуманеними очима — і одна в його думка — „де б узяти тих скілька копійок, хоч не набагато, хоч на один аркуш. Згорнув би її вшіснадцятеро і була б, хоч невелика, а все ж книжечка". І раптово йому пригадались в суднику за мискою дякові мідяки. Аж жарко стало. „Красти? — Ніколи в світі. Що це я". — А йому ніби хто нашіптував: ну то що як красти, зате буде книжечка, бо інакше де ж дістанеш?

„Ні, ні, я не хочу" — крутив головою і махав руками хлопець. Але якась груба сила вхопила хлопця і як руками турляла на крадіжку, і не було сили в малого змагатися.

І ноги тремтіли, і серце билося, як не вискочило, як ліз малий Шевченко до дяка у вікно, як той пішов до вечерні. Лице горіло од сорому. Ніби хто його кресав по щоках, по плечах, по руках. „Злодій, злодій", — докоряв він себе. „Ось зараз упіймають, поведуть до розправи". І все навкруги, здавалось, гукало: „Злодій, злодій. Схаменися, що це ти робиш". Проте невблаганна, деспотична сила одчинила сміливо вікно і швидко й рішуче пхала його в хату. „Дарма, хай і злодій, а книжечка буде таки". Мов у сні все те діялось. Добре опам'ятався

тільки тоді, як щасливий і радісний сидів з маленькою книжечкою в бур'яні, виспівуючи і вписуючи в неї слова колядки:

Шедше тріє царі
Ко Христу со дари,
Ірод їх пригласи,
Куда ідуть іспроси...

Про свою крадіжку навіть забув... Одмучився — є за що.

Згадав він про неї через довгі роки, пробуваючи в неволі, згадав і зворушливо каявся перед всім світом, смутним жартом запевняючи, що це все життя карає його лихо за того п'ятака, що вкрав він на мережану книжечку у дяка.

Скоро мова мовиться, та не скоро діло робиться.

Який не був радісний світ хлопцеві, як не тікав він од тих злиднів, що завжди сиділи в рідній хаті, як він не одмахувався рукою од того суму, що лежав над людьми, одначе дедалі і йому тьмарився світ.

Перше горе, що отруїло хлопцеве серце — злидні та праця матір поклали в домовину. Хлопця взяли од школи дивитись за меншими в хаті. Батько женився вдруге, взявши вдову теж із дітьми. В хаті почалися сварки, бійки, докори, плач — пекло, що завжди буває в хаті, де повно зведенят. Мачуха пильнує своїх, батько часом оступиться за своїх — сварка готова. Так-сяк жилось, поки живий був батько. Але ось застудився він у дорозі, помер слідом за матір'ю — сиротам не стало життя в своїй хаті. Найбільше припадало Тарасові, як найстаршому, до того упертому, правдивому і гарячому перепадало найбільше. У хаті якось трапилась крадіжка — в перехожого москаля вкрадено було 45 коп. грошей. Мачуха напалась на Тараса. Сама вона не могла справитися з хлопцем, попрохала одного з дядьків. Довідавшись про це, Тарас утік з дому. Днів зо три ховався він, ночуючи по тих же густих бур'янах під

зорями, читав вірші в своїй книжечці, малював у ній квіти й дерева, поки його одного разу не накрили там мачуха з дядьком.

Пригрівало вранішнє сонце, обіцяючи рівний, гарячий травневий день. Майдани пахли розпаленими бур'янами, городи буяли зеленою городиною, як море. На городі підгортала картоплю з небогою тітка. Раптом ясний ранок пронизав дитячий розпачливий обурений лемент.

— Тітко, що воно за крик? — турботно прислухалась Оксана, кинувши сапувати. Тітка-молодиця сперлася на сапу, слухає:

— Комусь дають порки.

— „Чуєте? — обізвалась за тином по улиці сусідка. — Це знову катують того безталанного Тараса. Впіймали сонного.

— За що? — захвилювалась Оксана.

— Та все ж за ті гроші, що вкрадено було в москаля. Уже йому і гроші ті вернули — продала мачуха хустку покійниці Катерини, і москаля того немає, а вона, відьма, їдні мучить того нещасного хлопця. Сама вже не подужає, так вона гукнула на свого дівера Павла. Там, кажуть, катюга, що його й світ такого не бачив. То катував своїх дітей, а тепер за братових сиріт узявся. Впіймали хлопця, втягли в сіни та й чинять той глум. Та це може й не він вкрав.

— Брехня, — гаряче обізвалась Оксана. — Казали ж, що то не він і гроші ті вкрав. Діти бачили на улиці у мачушиного Степана.

— Якби то мати, або батько, то може б знайшли правду, а то сирота. Хоч і не він, то скажуть він.

Лемент то затихав, то лунав дужче. Долітали якісь нерозбірливі слова. Всі одразу почули, вірніше вгадали, крик: „Рятуйте, вони мене закатують". Крик гострий, пронизливий. Раптом у Оксани лице стало, як піон, бо зачервонілась.

Крикнула:

— Тітко, біжіть обороніть.

Молодиці переглянулись:

— Ай справді. Як сирота, то вже його і замучити можна. Ходімо, Химо!

Незабаром на увесь куток задзвеніло два дружні голоси, сиплячи словами, як камінням:

— Хто ви йому такі, що взялися мордувати хлопця, батьки чи судді? Раді, що нікому заступитись за сироту, то таке — хоч і каліч дитину. На громаді треба сказати про це. — Лемент у сінях сирітської хати замовк, і на вулицю вискочив хлопець Тарас Шевченко: лице в потьоках і болоті, червоне, як жар, гнівне, залиті слізьми очі мигтять блискавицями, чуб скуйовджений. Кричить без міри, обурений, ридаючи, давлячись сльозами, охриплим голосом:

— Це такий дядько? Це — рідний? Спалить такого дядька, щоб з душею згорів...

З сіней загомонів щось наставничий, богобольний голос, у відповідь на який ще гостріше залунав Тарасів голос:

— І спалю. Хату й клуню — все спалю. А защо, по якому праву ви мордували мене?.. Не дядько ви мені, а кат... Не лякайте — не боюся...

Одійшов, сів, схлипуючи, на колодці, що лежала під лісою в буряні.

Сонце мовчки почало гріти його, розправляти нахмурені брови, сльози в очах сушити... Ласкаво без слів. Гнів минав, від чого спливала глибока задума... І після цього Тарас кинув рідну хату. За ним розбіглися, як руді мишенята, його менші брати і сестри, — всі хто куди — у найми.

Тараса непереможно тягнула до себе все тая ж обшарпана каліка-школа, яка мала над ним якусь магічну силу, — отож узяв він свого каламаря та липову таблицю та крейду, пішов до школи прохатися разом і за школяра, і за діда-сторожа, який мав слугувати і школярам, і їх учителеві-дякові. Дяка-запорожця вже в школі не було, прислано з города другого, Бугорського, молодого, більш ученого, але лютого, гірше звіря, і п'яницю та-

кого, якого, казали, світ не бачив. Він був одинокий і служника йому треба було дуже, тому н: Шевченкове прохання він погодився охоче. Дал казка стає ще сумніша. Почалося не життя Тарасові, а мука. Завжди голодний, у немитій сорочці, в драній довгій батьковій свиті, що одна залишилась йому після батька в спадщину. Казали, що, вмираючи, батько казав, що з Тараса буде велика людина, або велике ледащо — тому спадщина йому не допоможе. Босий і простоволосий зимою і літом... Дяк не дуже піклувався за свого учня-наймита, та й сам він, правду кажучи, жив мало чим краще од свого наймита. Тільки й того, що нап'ється за свій дохід, а проспиться, не то похмелитися, — пообідати немає чого. Тоді він ганяв свого учня попідвіконню з мішком жебрачити, часом і сам із ним ходив, виспівуючи попідвіконню божественні вірші... А то посилав красти огірки, яблука в садах, а то й курку десь у глухому кутку. А за невдачу серце зривав завжди на наймигі. Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща. Терпів усе хлопець, зціплюючи зуби: „Дарма, він — учитель, я — школяр. Так давно повелося і тепер ведеться... А все таки я в школі...". По селу пішла про хлопця недобра слава: „ледащо". Здушить у собі сльози, „нехай... А школи я не кину. Хай дякові якусь книжку почитаю та послухаю п'яних дяків розмову, що між п'яним базіканням часом почуєш і щось цікаве від їх. Ні, буду терпіти, поки терпиться..." Таке було життя Тарасове. То ж усі й казали: „собаче"...

Тільки що ж то, бувало, сяє, як золото, у цього жебрака-хлопця, як іноді загадається він коли в темному кутку без світла? Може, як той казковий дурник, він виймає погратися і розгортає з ганчірочки чарівний золотий з діамантами перстень? Ні, то так сяють замріяні очі у хлопця, після того, як часом зустрінеться у селі з тією кучерявою Оксаною, що колись приходила до його гуляти в бур'яни. Оксана росла дівчина кароока,

віїста, струнка, як очеретина. То весела, сміхотлива, а то осмутніє... То було, підростаючи почала його соромитися, одвертатися зустрічаючись, а тепер знову дивиться смутними й пильними очима. Часом обізветься словом: „А ти, Тарасе, все учишся в школі?“ — „Учуся, бодай я вже так не діждав учитись. Учусь і буду вчитись“. — „Учись, кажуть, з тебе люди будуть“. Гляне на босі ноги у виразках, зітхне: „коли вже тобі твій дяк чоботи пошиє, бодай уже йому те да се“. Пригріє тими карими очима, осяє осмішкою, піде. І сирота Шевченко кілька днів носить у чорній сорочці під нестриженим білим чубом нестриманим оті два блискучих діаманти. Ото ж вони так і сяють у темному кутку.

*
**

Бугорський не дуже запечалився, почувши, що не буде цимбал на іменинах: „удавиться нехай він ними, а ми обійдемося і без цимбал“. Зразу зеленястий злий огник в його жаб'ячих очах погас і вони залиснились нещирою ласкою і одвертим цинізмом.

— От що, Тарасе. А чим ми будемо шанувати гостей? Треба добувати десь гуску.

Тараса ніби хто опік приском:

— Що? знову красти? — Ні, годі. Мені вже й так за ті кури скоро люди очі повибивають. Ідіть самі та крадіть.

— Тарасе! З ким це ти так? — в очах знову зеленими огниками зажевріла уїдлива, постійна злість. — Давно я тебе учив?

— А що ж, — не змовчав хлопець: — хто жере кури, а кого дражнять злодієм. Я робив те, що мені велять, а справжній злодій — то це пан дяк.

— Ах ти ж бісова пара, так ти такий. Ти береш такі ноти. — Дяк метнув полами, метнувся за хлопцем. Почали бігати кругом стола, ніби граючись. Меткий був дяк, хоч і в халамиді, та учень

був меткіший: зразу грюкнув кулаком у вікно і вилетів, як кіт — на двір.

— Ото ж іди та й не вертайся. Не хочеш слухати, на чорта ти мені? Думаєш, дурно буду вчити? К лихій годині. — Дяк: — розумний ти вже дуже став.

— На батька бісового і ви мені з таким ученням: ще колись коней пошлете красти, — одказав Тарас.

Такі сцени останні часи одбувались часто між учителем і його учнем-джурою. Проте кінчалося все мирно. Тарас вийде на майдан, стане, подумає: куди ж іти, до мачухи, у те пекло? Чи до дядька на глум і докори — ні, краще в шум головою. Важко зітхне, вертається до школи. Дякові теж не було вигоди сваритись, — мовчав. Так і тепер. Переспав до ночі в бур'яні, далі прийшов до школи і поліз спати на горище. В школі боявся. Так було бити Тарас уже не дається, то дяк бувало, прийде та сонного. Лежачи на горищі, надумав: щоб він мені коли пошив ті чоботи, того мені, мабуть, уже не дожидать, краще, мабуть, буде, візьму свій товар та й піду до маляра. Зітхнув і заплющив очі. Одразу йому й сон: „Ні, не піду я за кобзаря, — піду за маляра" — Оксани десь голос. Стало тепло так у грудях і любо. Сонце так і світить, роїчок дзужить, зозуля... Ні, таки хороше, ой як хороше жити!

***

Гуп-гуп-гуп.

Почало щось гупати, аж хата двигтіла. Тарас довго не прокидався, таки розбудило. Підвів голову, дослухається. „Рано почали" — глянув у щілку, надворі день. „Чи може це я так заспав. А може це дрова в сінях дяк рубає". Спід стріхи виліз на двір, підходить до вікна. Аж там гульня аж куриться. В хаті дим од люльок, як хмара. На столі пляшки, чарки, миски. Гості в диму метушаться, як тіні, не можна впізнати. Там співи, гопак. Спершу здається садять ногами без музиків,

далі чутке ухо Тарасове вловило тихий шум струн: кобза. „Це ж він замість цимбал гукнув старого Кирила. Що ж то за гості в його?" — додивляється: дяк із Тарасівки, дяк моринський, титар. На ослоні Кирило — ніс червоний — вже під чаркою. Бугорський вже готовий: в одній жилетці вибиває ями на долівці. Вимазався, як манія. Крізь діри видно — в печі горить огонь. Коло печі порається сусідка — ота кривонога Хима. Лице червоне, аж блищить од огню і од чарки, очі сміються — теж вихилила не одну повну. На рогачі в неї сковорода, на сковороді шкварить порося. „Де ж це він узяв його? Може хто приніс", — думає Тарас, ковтаючи слину. „Або щось продав".

— А ось де він! — гукнув хтось у хаті, помітивши Тараса. Кобза умовкла. Затих і гопак. Видимо, була про його недавно в хаті розмова.

— Ось хто заспіває нам „Чумака".

Обізвався іменинник милостиво:

— Іди, ледащо, чарку вип'єш.

Тарас нахмурив брови.

— Не треба мені вашої чарки, — подайте мені он на покуті мій кашкет. — Бугорський одразу озвірів, ніби аж похмелився, вхопив Тарасового кашкета, швиргонув Тарасові в лице.

— Думаєш будемо прохати. На, та лети к чортовій матері.

Тарас на льоту вхопив кашкета і зник, як у воду. В хаті знову розмовляє дяк.

— Уперта бісова кров, як тур. Уже ж я його і учив добре — не помагає. Зародилось таке. А коли б мене слухав, були б люди. Ну, я ще буду з ним говорити... Ану, Кирило, чого замовк? Очі налились кров'ю, взялись склом, зціпив зуби, почав, підборами, одгинаючись, вибивати в долівці ями. Стовпом стояла курява:

Од села до села
Танці та музики —
Кури, яйця продала,
Маю черевики.

Ходив до дядька радитись: „Ну, що ж, про мене, хоч і в малярі, — запихається, — коли погодився. Сідай до гурту".

Надвечір Тарас знову навідався до школи. Надумав твердо: „Заберу халявки і завтра зранку в Лисянку. В школі гуло як і раніш. Ще чути було якісь жіночі вискливі співи. Та й ўстану на їх немає. Зазирнув у вікно: вештаються якісь п'яні молодиці. „Ну, тепер і в хату краще не заходити. Піти спати? — Ні, посиджу коло школи, може буде йти проти череди". Сів на призьбі. Увечері школа має особливо сумний вигляд. Неогорожена, у бур'янах. Сама облупана, немазана, вікна побиті... Призьбу порили свині, підрили дірку в кутку. Коло вікна мізерна вишенька, обтрипана, чередою оббита, як дукач. Кругом школи пиллю снують комахи. Щовечора коло школи збивають хмари куряви. І вишенька, і бур'яни, і вся школа. Пізно полохливі люди бояться мимо неї проходити. Дівчата бояться. Хтось ішов мимо, глянув, обзивається.

— Сумуєш, Тарасе, як сич. Не приймають дяки до гурту.

А Тарасові чогось зовсім не смутно. Така ясна зійшла вечірня зоря над Ткаченковими тополями, що аж зашарілися тихим світом лупані стіни в школі і зазолотіла трухла стріха. Глянув, мимохіть спало на думку, заспівав:

Ой, зійди, зійди, зіронько та вечірняя.

Потім почав мріяти: „Як прийде, скажу — ти моя зіронька".

Може ото й вона: іде помалу, хвиськає лозинкою.

— Оксано, це ти?

— А то ж хто.

— Проти череди?

— А то ж куди?

— Ось іди сюди щось скажу.

Постояла трохи, подивилась навкруги, іде.

Ішла помалу, а задихалась аж серце стукає.

— Ну, що?

— Та йди ближче.

— І звіціль почую.

— Чи ти знаєш, я кидаю вже дяка, піду в Лисянку.

— А чого, — затурбовано, — не помирились?

— Ні, не те: буду там учитися на маляра.

— О? — Так уже годі на титаря — підеш на маляра? — осміхнулась, цікаво блиснули в темряві очі. Ніби зняла дівчина з неба дві зорі, та й грається ними, як жаринами.

Тарас з гордощами:

— Років за два буду маляр. — Ступнула раз ближче.

— А що вже, як маляр?

— А я тоді, що стоїть, те й намалював. Схотів — дерево, схотів — хату, а схотів — козака. Зароблю грошей, поставлю хату з віконницями. Віконниці розмалюю лілеями або барвінком, а на дверях козака змалюю на стіні. — Тихіше: — тебе змалюю та й приб'ю в хаті. Хочеш?

Дурно дівчина здержувала радісну осмішку, розтягала губи, як руками.

— Таке ти й вигадаєш. — А сама ступає ближче, ніби хоче у вікно заглянути. Притулила очі до битого вікна:

— А як тут страшно. — Як ти тут ночуєш? — Я нізащо б не ночувала, — а ще згадавши того странника, що тут помер. Як це було? — Оксана сіла поруч на призьбі. Тарас якнайстрашніше почав розповідати про те, як того літа упрохався переночувати в школі якийсь мандрівний ченчик і як на ранок найшли його мертвим. Од страху дівчина почала тулитись до хлопця плечем. Тарас одразу змовк. В одного і в другого в грудях гуло, як у млині. З хати чути було гупання, п'яні вигуки, пісні:

Нехай буде отакечки.
Сидять діти у запічку .
А я піду до дяка...

— — — — — —

— Тарасе, бідний ти — у тебе й сорочка не біла.

— Де там буде вона біла — третій тиждень, як надівана.

— Немає кому випрати, бідний ти! — Почала легенько гладити своєю рукою руку Тарасову.

— А чи правда, що ти собі стелеш камінь у голови?

Тарасові пригадались мрії про „зірочку", хотілось почати і було соромно і не знав як. Почав хрипко, таємниче, грубо:

— Знаєш оту пісню: „Ой, зійди, зійди, зіронько моя вечірняя".

Нишком: — Ну то що?

— Зіронько, то це ти.

— Як же це?

— Зіходить, як ти виходиш проти череди.

Дівчина і здивувалась, і засоромилась, і зраділа:

— Таке, прирівняв! Чим же я до неї подібна?

— Така гарна.

Загорілась:

— А от кажуть Ткаченкова Варя краща!

— Немає кращої од тебе! — авторитетно і гаряче промовив Тарас.

— На всю Кирилівку? — зраділа Оксана.

— І на всю Кирилівку, і на весь світ.

Дух забило Оксані в грудях, очі засяяли, насилу зітхнула важко, гаряче.

— Коли так, то за це я тебе, Тарасе...

Не доказала. Обоє здрігнули і розсунулись. Обом стало жарко. Обоє пекли раків. Оксана ляскала хлудинкою об долівку, Тарас вдивлявся в землю, мов у паркан.

...І-ц —
Загнув батько туш,
А мати супони...

З виском вигукували п'яні молодиці.

Раптом Оксана скривилась — зверх одного

рум'янця, ніжного і тихого, наплинув густий, червоний сором.

— І як їм не сором. А ще жінка, — з огидою промовила вона і додала: — ти, Тарасе, не ходи туди...

Знову кинулась: чередники хляскали батогами, підганяючи останніх у череді корів. Якось не помітили, коли почала іти, ішла і пройшла перед очима вся череда.

— Моя матінко! Це ж мені буде. — Схопилась, кинулась, не прощаючись, бігти і знову спинилась.

— Ти коли думаєш у Лисянку?

— Скоро. Діжду неділі і поїду.

— Ну, то ще побачимось.

Огріла очима, осяяла, побігла, шумлячи спідницею. Трохи згодом на все село задзвеніла пісня:

Ой, зійди, зійди, зіронько та вечірная.
Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірная.

Тарас сів і думав:

— Це й краще, що я сирота, що хочу роблю, куди хочу — іду. Хоч я сирота — сирота щасливий...

Билося серце і грала кров од передчуття чогось в житті радісного, могутнього. Тремтіла в йому могутня, чарівна сила. Хмари куряви, що були збиті чередою, помалу сідали. Виявлялось небо і зорі. Небо було темне, мов зажурене димом, а зорі — гарячі, золоті, мов жагучі юнацькі очі.

***

В дяка співали:

Копав-копав криниченьку
В зеленім саду —
Чи не прийде дівчинонька
Рано по воду.

Хлопцеві мрії зразу увірвалися: йому чогось прийшло в голову: треба переховати халявки, щоб дяк не вкрав часом. Перед дверима загодився, щоб дяк не побив при людях, далі сміливо: „чого мені боятися — здачі дам. Піду". В хаті повно

диму. На порозі горів каганець, як далека зірка. Коло порога на соломі спав п'яний кобзар. Коло його ніг — поводир скулився, як цуценя. І гості, і господар сиділи рядом на полу, співали.

— Ага! Прийшла таки коза до воза! — промовив Бугорський, углядівши Тараса.

— Заспокойтесь, я зараз піду! — одказав Шевченко, швидко витягнув спід припічка свою залізом ковану скриньку. Раптом:

— Це хто ж у моїй скриньці одбив замка?

В хаті затихло. Тарас швиденько одчинив скриньку.

— Так і є. Це ви, пане дяче, взяли мій товар?

Один із гостей, сільський п'яничка, тоненько зареготав:

— Пішли твої, Тарасе, халявки на закуску.

Тарас згадав порося: так он де воно взялося! Обурення аж загуло в грудях.

— Страму вам немає — оддайте мій товар.

Дяк по-злодійському осміхався, оглядаючись на всі боки:

— Халявки тобі дано за те, що ти читав у Малодіда по мертвому, а що тобі дають за те, то дохід дяківський, мій. Второпав?

— Та ваше ж вам оддане: я ж копу грошей передав вам, а товар чоловік мені подарував. Побачив, що я у вас другий рік ходжу босий. Це так по-божому? Це так вичитали в святих книгах? Читаєте людям, щоб не крали, а самі крадете.

Дяк вирвався з обіймів свого приятеля, скочив з полу, заскреготав зубами.

— Ану, мовчи тобі кажу! Єретик! Тебе спалити треба, ти безбожник! Змій!

— А ви — злодій!

Дяк кинувся на хлопця, як звір, і ще не добігши, махнув аж сам спіткнувся, рукою, зачепивши Шевченка по щоці.

Хлопець вирівнявся, в очах блиснули гострі огники, зиркнув на пляшку, на рубель, що лежав на припічку:

— А ну ще?

— Що? Мало? На тобі ще! — Дяк замахнувся, щоб ударити знову, його за руки вхопили гості.

— Та й нащо це? Краще — миром. По чарці випиймо та й уся рахуба. Помиріться, поцілуйтеся.

Дяк рвався з рук, хитав головою, махав руками:

— Пустіть... Сокрушу, аж... Якийнебудь попихач... раб... що він собі думає, що він розумніший за мене. Що він чуб вгору зачісує, що він свій драний капелюх перешив на панський лад, то думає панич? Мразь! Попихач! Раб лукавий і ліниий! Мало я поров тебе різками... Пустіть мене, я йому цеї минути одсиплю сто... ні, двіста...

Тарас як зціпив кулак, так і стояв нерухомий, як камінь. Здається, щось думав. Далі глибоко зітхнув, уголос:

— Ну, підожди ти, чортів дяче, ну ти мене будеш пам'ятати.

— Що спалиш? — Люди добрі, чуєте, він хоче мене спалити. Це розбійник! Це гайдамака! Ви його не знаєте... Він усе може. Він свого дядька хотів спалити. Бідний чоловік тепер не спить.

Шевченко хряснув дверима і вийшов із хати. Перейшов сіни, зайшов у клясу. У клясі тхнуло мишами, житніми сухарями. В темряві видно було довгий незграбний стіл, ослін коло його, довгі лави під стінами. Стіни оббиті малюнками із біблійної історії. В кутку — ікона. Христос благословляє діти. Перед іконою — лямпадка, під іконою на залізному гачку — пучок різок. Причуваються хлопцеві дзвінкі голоси: буки-аз-ба, вєді-азва. Далі пронизуватий дитячий виск, виляск, і угнилий, буркотливий бас: „помни день суботній..." Ой-ой-ой! Скільки пережито! Шевченко сів край столу. Що він не буде тут і дня більше — це вже вирішено. Стоїть друге ж питання на черзі: як достойно оддячити тобі за науку, благий учителю і наставниче... Дивився у бите вікно на зорі. Чекав. Знову чути було співи, знову земля гула

од танку, знову регіт... Далі рипнули двері, ринуло п'яним сміхом і гомоном з хати... Знову двері хряснули. Затихло. Хлопець вийшов у сіни, тихесенько прочинив двері в хату. Догорав каганець. В хаті було тихо. Тільки чути різноманітне хропіння. Один гість — під лавою, другий — на полу. Пан-хазяїн простягся на соломі коло печі. Хлопець тихенько вернувся в клясу, висмикнув кілька різок, пішов знову в дякову хату. Там поклав різки на столі, рушниками звязав дякові ноги, потім руки, далі взяв різки, поплював на руки і почав чесати, не дивлячись по чому — по руках, по ухах, по лицю, по колінах.

Голосно, чітко, божественним голосом причитував:

— „Помни день... Суботній... еже... святити.. його".

Дяк засіпався, щось мимрив п'яним голосом, качався по хаті, намагаючись встати, крутив головою, плямкав ротом. Одчитавши тройну порцію, хлопець плюнув і кинув побиті різки на дяка. Взяв свою скриньку, взяв дякову книжечку з малюнками (хай буде за халяви), погасив каганець і вийшов із школи.

Оглянувся на школу, — прощай, проклята. Справді спалити тебе тільки. — В селі всі вже спали. Тихими вулицями вийшов на широкий шлях, далі звернув на обніжок, вийшов між темними житами. Тихо й помалу, крадькома виявляли себе сонні жита, ніби хтось, підкравшись, здирав із них укривало. Глянув у бік, палав уже край неба. Виднілась рясними садами в тумані Лисянка. З снопів визирнули голови, як старці, тополі. Як свати в рушниках, блиснули на церкві хрести. Забув про школу Шевченко, думав за те, яка то доля буде в малярах. Мріяв: буду пильнувати, за рік, за два вийду на маляра, а там..." Роса пече босі ноги, скринька ріже плече... Не чує...*).

---

*) Рукопис на цьому уривається. Ред.

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

ШЕВЧЕНКО В ЗАСЛАННІ*)

І знов йому не принесла
Нічого почта з України!
Він волі ждав. Нема числа
злічити дні його в пустині.
До берега виходить він.
Сидить. У моря жде погоди.
І вітра дужого розгін
Він жде один. Шумують води.
Позаду форт — його тюрма.
Десятилітні чорні муки,
А човна з почтою нема...
До вітра він здіймає руки:
„О, вітре, вітре, вітровій,
Жени, мов ластівку по полю,
Хвилину радісних надій
Мою сподіваную волю...“

Він оглядається назад:
Пустеля. Сум. Сатрапи п'яні.
Знущання й муштра. І горять
Ці десять літ, як серця рани.
Ні фарб, ні друзів, ні листів,
Ні віршів. Пустка та чекання!
Лише цькування диких псів
Та жах повільного вмирання.
О, в цім житті нема прикмет
Ні щастя, дружби, ні любови,
І десять літ прожив поет
Без роду рідного й розмови.

*) Передрук з „Літературного Журналу“. Київ—Харків, 1937, кн. 3.

А що попереду ячить?
В неясній млі немов омана —
То краю рідного привіт,
То муза гнівна і кохана.
То села, хати і сади
Густовишневі, тополині
І слави пізньої плоди,
І смерть сама — на Україні!
І загнаний у цю тюрму
(Не буде роду переводу!)
Він пророкує світ крізь тьму
Многострадальному народу.

Та ні... Нема йому, нема
Давно сподіваної волі.
Позаду форт і знов тюрма,
А попереду — хвилі голі...
Невмите небо. Доля зла
Його не радує до нині.
І знов йому не привезла
Нічого почта з України!

Харків, 1937

ІРИНА ВІЛЬДЕ

ТОВАРИШІ

День, що його визначено на прогульку, був як золота ренета: запашний і золотисто червоний. На толоці за міським цвинтарем блідо-фіолетним пахом курилася материнка. Молоді зривали її блідий, з цікавими, чорними очками цвіт, розтирали його в пальцях і вдихали його повним носом. Так демонстрували свою тугу за селом, якої поправді вже не відчували. Ліс горів жовто-червоними, неформенними плямами й був як на полотні: здалека кращий, як зблизька. Було так тепло, що молоді зараз за містом поскидали плащі з себе. Машерували з плащами через рамена з розкуйдовдженою вітерцем чуприною, запорошені, — з блискучими від поту чолами й носами.

З горба Чернівці в сонці видавалися цілі під червоними дахами.

— Як Єрусалим! — вихопилося Доткові, але він скоро посоромився свого захоплення і додав з трохи шорстким сміхом спортовця:

... на сіоністичній афішці.

Зоя дивилася на місто на горбочку широкими, теплими очима:

— Ви тільки глядіть, мої хороші, і що воно таке? Яка краса! А живеш в цьому місті й не помічаєш нічого, крім сірих камяниць, бездомних псів і нервових людей. Ні... не кажіть... життя було б багато поетичніше, якби ми могли на деякі речі дивитися трохи звисока...

— Слухайте! — знечевя обернулась верете-

ном Муха до Аскольда: — Ми всі тут стоїмо й подивляємо, а ваш Литвин почимчикував далі. Він сліпий, чи глухий?

— Одне й друге. Він — антифеміністт.

— Дайте спокій — знехотя вмішалась у балачку Оля Кентнер — я ще не бачила дурня, щоб не був антифеміністом.

В ярі соромливим, боязким цвітом зацвіла тернина. Є щось безмежно сумне в тім, як дерева починають вдруге під морози цвісти. Майже таке безнадійне, як друга молодість у житті людей.

Зашаруділо в кущах і Дарка стрепенулася.

— Я думала, що це гадюка — засміялася обернувшися лицем до Кока Міроша.

— Не говоріть символами, Дарко Попович

Він стояв у кущі, ніби виростав з його серця, задивлений у Дарку, сказав би хто — в край зачудований її появою.

Ліс, як ніч, очманює молоду кров та чигає притаєною пристрастю на неї. Очі Кока невиразні й дивні вперто, широко дивилися на Дарку. Нічого — тільки дивилися. Уста мусіли мати спрагу, бо він раз-у-раз звогчував їх. В усій його поставі було щось з голодної бестії. Думка ця мусіла з острахом відзеркалитися на Дарчинім лиці, бо Мірош сказав, немов просив вибачення:

— Я дурень, Дарко — обтер хустиною чоло і скрутив у напрямі голосів, що наближалися десь з заходу.

Дарка вистрибнула на горбок і оглянулася довкола себе. Людей не було видко, тільки то тут то там відбивалися лунко їх голоси, та чути було тріскіт сухих галузок під ногами. Зійшовши з горбка, Дарка вийшла на голе, в безпосередньому контакті з сонцем, місце в лісі. Підстеливши собі плаща лягла горілиць і в якомусь пянкому збезволенні віддавалася сонцеві. Його промені проникали шкіру її лиця, рук, шиї, ніжно кололи повіки, скоботливо доторкалися до уст. Чула, як через одяг добиралися до її тіла. Щоб улекшити

їм дорогу відіпняла панчохи й лежала отак з голими, бронзовими ще з літа ногами, трохи сонна, знаркотизована сонцем.

Жити... жити... як рослина: мати свій перший розквіт, своє літо, пити соки землі, випустити з себе нові, здорові гони й поволі всихати.

Враз учула якийсь неспокій довкола себе. Не підводячись, відрухово, по жіночому прикрила перш за все коліна.

— Чого ви знову, Міроше? Я хочу бути сама...

— Вийміть з уст стеблинку, Дарко Попович.

— Я прошу вас, Коку, йдіть своєю дорогою!

— Покиньте бавитися цим стеблом, бо мене денервує слина на ваших устах...

Дарка схопилася й сіла. Не подобався їй його голос. Мірош, не спускаючи з Дарки очей, підійшов ближче. Тоді Дарка встала і зі злістю стала напроти нього. Була обурена до глибини своєї істоти. Не входило зовсім у рахубу те, що він властиво досі ще нічого не сказав, чи зробив такого, що могло б стати приводом до образи. Йшла дика боротьба на інстинкти, а вони прекрасно розуміють себе без пригравкових рухів і слів.

— Мірош! — хотіла спамятати його і наблизилася на крок до нього. Сталося. Зробила стратегічну помилку. Відстань між ними залишилася саме така, що він міг досягти її руками. Брутальним, хижацьким випадом свойого тіла досяг її. Дарка вчула тільки болячий скрут голови взад і гарячу печатку на шиї. А проте... коли пізніше поверталася до цієї пригоди, завсіди в аналізі її спотикалася об одне темне й невияснене місце: чому вона не зареаґувала з математичною одночасністю на його напад? Не могла вмовити в себе, що в цій реакції не було може навіть назовні непомітного, проте нервами вичутого підсвідомого опізнення. Чому? Таке саме питання можна було б поставити Творцеві всесвіту: чому не влаштував так, щоб Адами родили Адамів, а сотворив Адама й Еву? Ясно, що т о д і не аналізувала так цього

випадку. Можна сказати, що спамяталася щойно тоді, як Коко Мірош схопився одною рукою за лице. Першим відрухом її серця був жаль: це мусить йому боліти... що я наробила?

Відізвалась однак шорстко:

— Ви, мужчини, мусите все по свинськи поступити, а тепер що?

Мірош посміхнувся сумовито:

— Соромно мені перед вами, що я такий шабльоновий, але це єдиний спосіб зробити моє відношення до жінок ясним і недвозначним. Не можу перенести невиклярованих ситуацій... Тепер мені ясно щодо вас. Дайте руку, Дарко Попович, і від сьогодні будемо справді два... товариші.

— Ви поважно, Мірош? спитала немов би з недовірям, не кваплячись із рукою.

— Бігме поважно. Одно мав би я ще попросити вас... хай цей поличник буде замість „брудершафту“ між нами.

Тоді Дарка гойним жестом простягла йому руку, якою Мірош міцно, по товариськи струснув кілька разів.

— Товариші?

— Муровані!

Щойно тепер примітила Дарка, що на його лиці відбилися її чотири пальці.

— Дозволь, Коку, що я тобі... розмасую ці плями на лиці, бо може хтось підійти...

Підвела вгору руку, але Мірош ухилив свою голову:

— Тільки без інтимностей, ти, товаришко!

Розсміялись обидвоє, хоч Дарка була зла на свою недогадливість.

ОСТАП ТАРНАВСЬКИЙ

НІЧНА МАНДРІВКА

Поміж бриласті вигиби дахів
знялись угору білі вежі;
на неба вигоні, де день зотлів,
ніч зоряні шляхи мережить.

Стою самотній в темному вікні,
надслухую у чорнім глибі ночі...
„Куди ж, куди ж ти, доле ще мені
нестримані шляхи проточиш?“

Приманний чар струнної самоти, —
як квітне світ у сплетах марень!
І любо так із вітром понести
думки крилаті понад хмари.

Ця ніч — це лиш несхоплений простір,
у засвіти мандрівка мила:
йдуть у далінь дороги гордих зір,
де мрії випнули вітрила.

ЛЮІДЖІ ПІРАНДЕЛЛЬО

ПЕРША НІЧ

Чотири сорочки,
чотири простирала,
чотири спідниці,
одне слово, всього по чотири...

Не могла нахвалитися перед сусідками, цим віном дочки, що його вона назбірала, нитка по нитці, з терпеливістю павука.

— Убоге шмаття, але чисте...

Своїми безкровними, порепаними руками, що знали всяку роботу, виймала із старезної, довгої й вузької, як мари, соснової скрині, побожно, неначе це були святі дари, спочатку білизну, потім сукні й подвійні вовняні хустки: весільну з вигаптованими рогами і з шовковими торочками аж до землі і три інші з чистої вовни, але простіші; клала все на видноті на ліжку, повторюючи з покірним усміхом: — Убоге шмаття, але чисте — і радість тремтіла в її руках та голосі.

— Зосталася я сама, самісінька, — казала. — Всього доробилася оціми руками, що їх вже й не чую. І під дощем, і в спеку; прала на річці й коло криниці, лускала міґдали, збирала оливки в людей, була й наймичкою й водоношою... Та байдуже! Бог полічив мої сльози й знає життя моє, дав мені сили й здоровя. Підтопталась я при тій роботі, а тепер можу й умерти. Як спитає мене на тім світі мій небіжчик — царство йому небесне!

— про нашу доню, то вже зможу йому сказати: „будь спокійний, бідолахо, не турбуйся за неї: в добрих руках зоставила я твою дочку; біди не зазнає. Досить вже я натерпілася за неї". Плачу з радощів, не зважайте на це!..

І дядина Антоніна витирала собі сльози рогом чорненької хусточки, завязаної під підборіддям.

Була сьогодні наче не та сама, вдягнена в свою найкращу одіж, і було навіть дивно, що вона говорить так як завжди.

Сусідки хвалили її та співчували їй на випередки. Дочка, Марастелля, в сірому саєтовому вбранні (ну, та й гарне ж воно було!), з шовковою блакитною хусточкою на шиї, стояла в кутку хатини, прибрана, як годиться, до шлюбу. Але, побачивши материні сльози, розплакалася й собі.

— Марастелльо, Марастелльо, та Господь з тобою!..

Сусідки заметушилися навколо й заходилися потішати:

— Мусиш радіти! Що робиш? В такий день не можна плакати... Як то кажуть, журба їсти не дасть.

— Батенька згадала! — сказала тоді Марастелля, ховаючи в долонях лице.

Батько помер нещасною смертю сім літ тому. Був митником у місцевому порті та їздив у ночі човном на розвідки. Одної буряної ночі, кружляючи коло Двох Річок, човен перевернувся й затонув разом з трьома людьми, що були в ньому.

Згадка про це нещастя була ще й досі свіжа в памяті всіх бережан. Крізь вітер і холодні бризки морських хвиль прибігла Марастелля з матірю до берегової скелі нового порту, куди витягли по двох днях розпачливих розшуків, трупи трьох потопельників. Обидві голосили, здіймаючи руки. І пригадували собі люди, що Марастелля, за-

мість того, щоб упасти навколішки перед тілом батька, спинилася, немов скам'яніла, перед іншим трупом і, схрестивши руки на грудях, простогнала:

— О, мій милий, мій милий! Як же ти змінився!

Тітка Антоніна, батьки утопленого хлопця та й усі присутні остовпіли від цієї несподіванки. А мати утопленого (на ім'я йому було Тіно Спарті — золото був, а не хлопець!), як почула це, обняла її за шию й почала кричати, пригорнувши її при всіх міцно, міцно до свого серця, немов хотіла показати, що дівчина належить їй, їй та йому, покійному синові:

— Ой доню, доню!..

Ось чому тепер, коли Марастелля згадала про свого батька, сусідки переглянулися одна з одною, мовчки співчуваючи їй. Ні, не за батьком своїм плакала бідна дівчина. А може й так... Плакала, думаючи, що якби батько був живий, то нізащо не згодився б на цей шлюб, який матері, в її злиднях, здавався великим щастям.

Довго мусіла боротися дядина Антоніна, щоб зломити опір дочки.

— Та подивися лишень на мене! Я вже стара: одною ногою в домовині стою. Чого сподіваєшся? Що робитимеш, як зостанешся сама, безпорадна на вулиці?

Так! Мати казала правду. Але вона, Марастелля, мала й свою думку. Авжеж, добрячий чоловяга був цей дон Лізі Кіріко, що його їй сватали — вона цьому не перечила, — але вже не молодий і до того вдівець. Ще й рік не минув, як померла йому перша жінка, а він женився вже вдруге не так з любови, як з потреби. Потрібна йому була жінка, щоб гляділа хати та варила їсти. Ось тому й женився вдруге.

— А що тобі до того? — відповідала їй мати. Навпаки, це ще краще для тебе. Робить, як людина розважна. А що старий? Ще й сорок літ не має. Будеш жити з ним у достатках: має сталу платню, добру посаду. Пять лір денно: це ж маєток!

— О, так, добра посада, добра посада!

Отут то й була притичина; дядина Антоніна зрозуміла це відразу. Не до вподоби була Марастеллі Кірікова посада.

І ось одного гарного травневого дня запросила бідна мати кілька сусідок на прогульку туди, на узгіря, що панувало над околицею.

З хвіртки малого бідного цвинтаря, що виринав у горі над селом, маючи море попереду себе й поле за собою, — дон Лізі Кіріко помітив громадку жінок і запросив їх зайти.

— Бачиш, яке воно? Неначе садочок, стільки там квітів... — казала Марастеллі дядина Антоніна по відвідинах на кладовищі. — Квітів, що ніколи не вянуть. А навкруги поле. Як вихилиш трохи голову з хвіртки, бачиш усе село під ногами; чуєш звідти гомін, голоси... А бачила ту гарну білу хатинку? Така вона чистенька, стільки там свіжого повітря. Увечері позамикаєш двері й вікна, засвітиш світло — і ти вже в своїй хаті: хата, як кожна інша. Ну, що ж ти думаєш?

А сусідки й собі:

— Але ж звісно! І потім до всього людина звикає: за кілька днів і не зважатимеш на це. Зрештою, доню, мертві лиха не роблять; живих треба берегтися. Ти наймолодша з нас, всі ми перейдемо туди, до тебе, одна по одній. Великий це дім, а ти будеш у ньому господинею, доброю сторожихою.

Ці травневі відвідини залишилися в душі Марастеллі як соняшне видиво, що потішало її протягом одинадцятьох місяців нареченства; до ньо-

го линула її думка в хвилинах розпачу, особливо над вечір, коли душа її була сповита смутком, а серце тремтіло від страху.

Витирала ще сльози, коли дон Лізі Кіріко з'явився на порозі з двома великими пачками під пахою. Був змінений, — так що тяжко було його й пізнати.

— Матінко Божа! — скрикнула дядина Антоніна. — Що Ви з собою зробили, чоловіче Божий?

— Я? Ах, так... Борода... — відказав дон Лізі з жалісним усміхом, що тремтів йому заблуканий під широкими й синявими голими устами.

Та не тільки поголився дон Лізі, а також і порізався ввесь: така коструба та була його борода і так міцно вросла йому в оці запалі щоки, що робили його тепер подібним до старого облупленого козла.

— Це я йому наказала поголитися, я, — поквапилася докинути сестра молодого, гладка й метушлива донна Неля, що саме прибігла вся задихана.

Принесла під хусткою кілька пляшок, і здавалося, що, ввійшовши до світлиці, сповнила її по береги своєю шовкоою зеленою сукнею, яка шелестіла немов струмочок.

За нею ввійшов її чоловік, худий, як і дон Лізі, мовчазний та насуплений.

— Чи ж зле зробила? — казала далі донна Неля, звільняючись від хустки. — Це вже хай молода скаже. А де ж вона? дивись Лізі: чи я тобі не казала? плаче... Та й не диво: спізнились ми. А все через нього, через Лізі: „Голитися чи не голитися?" Дві години думав, поки зважився. Скажи но, доню, чи не здається тобі він так молодшим? А то хотів з отими білими патлами на шлюб...

— Запущу її собі знову, — перебив сестрі дон Кіріко, сумно споглядаючи на молоду наречену. — Виглядав такий старий, як і був, а до того ще й поганіший.

— Чоловік — чоловіком, дурню, ані гарний, ані бридкий! — гнівно проказала сестра. — Подивися краще, що ти робиш з новим одягом! Нищиш його, шкода!

І почала струшувати йому з рукавів кришечки від печива, що його він ще тримав у своїх клунках.

Було вже пізно; треба було йти спершу до громадського уряду, щоб не давати на себе чекати війтові, потім до церкви; урочистість мала скінчитися ще перед вечером. Дон Лізі дбайливо виконував свої обовязки, заходжуючись коло гостей, особливо під натиском сестри, що по обіді та по рясних чарках зробилася влізлива й галаслива.

— Давайте сюди музик! Чи хто таке чував, щоб весілля та без музики? Мусимо танцювати! Пошліть по сліпого Сидора... по гітари та мандоліни!

Кричала доти, доки брат не відкликав її на бік.

— Покинь, Нелю, покинь! Ти повинна б розуміти, що я не хочу, щоб було стільки галасу.

Сестра вирячила на нього очі.

— Як? Чому? Навпаки!..

Дон Лізі закліпав очима й глибоко зідхнув.

— Подумай, ще ж і року не має, як та бідолаха...

— Чи ти справді ще думаєш про неї? — перебила йому донна Неля з голосним реготом. — Тепер, коли береш другу жінку! О, бідна Нунціята!

Дон Лізі зблід і приплющив очі:

— Беру другу жінку, — сказав, — але не хочу ні музик, ні танців. Маю що інше на серці.

А коли побачив, що сонце схиляється до заходу, попросив тещу приготовити все до переводин молодої.

— Адже, знаєте, мушу йти дзвонити до вечірньої молитви.

Перше ніж вийти з хати, Марастелля вчепилася материної шиї й знов зайшлася плачем, якому, здавалося, не буде кінця. Не мала відваги, о ні, не мала відваги йти з ним сама туди, на гору...

— Не плач, — потішала її мати, — ми тебе проведемо, — не плач, дурненька!

Та при цьому плакала й сама, плакали також декотрі з сусідок.

— Гіркі переводини!

Тільки Кірікова сестра, донна Неля, червона як ніколи, не була ні трохи зворушена: побувала вже на дванадцятьох весіллях і сліз там на прикінці, як і солодощів, ніколи не бракувало.

— Плаче дочка, покидаючи матір; плаче мати, покидаючи дочку. Звісно! Дайте ще по чарці на потіху, і в дорогу, бо Лізі спішиться.

Вирушили. Громада їх скидалася більше на похорон, ніж на весільний похід. А люди, що дивилися на них, виглядаючи з дверей та вікон, або зупиняючись на вулиці, зідхали: — бідна молода!

Вгорі, на малому майдані перед хвірткою, запрошені зупинились на хвилинку, намовляючи Марастеллю, щоб не журилася. Сонце саме сідало, небо було червоне, як вогонь, а море внизу здавалося полумяним. З долини, з села, підносився невиразний, безперервний гамір немовби від далекої звади, і ці хвилі сварливих голосів гинули, розбиваючись об суворий білий мур загубленого серед тиші цвинтаря.

Тендітний, срібний голос дзвіночка, що ним дон Лізі задзвонив на вечірню молитву, був наче пращальним знаком для запрошених. При звуках цих цвинтарні мури видалися всім зібраним ще біліші, як перед тим. Може тому, що вже поночіло. Треба було поспішати до дому. І всі заходилися прощатись, бажаючи багато щастя молодій.

З Марастеллею, що немов заклякла, немов остовпіла, залишилася тільки мати та дві найближчі подруги. Над ними, вгорі погасли вже полумяні хмари. Ніби припали попелом.

— Може зайдете? — запросив дон Лізі з порогу.

Але дядина Антоніна дала йому знак рукою, і він замовк. Марастелля знов плакала, заклинаючи крізь сльози матір, щоб забрала її з собою назад.

— Змилуйтеся! Змилуйтеся!

Не кричала; казала це так тихо й з таким страхом у голосі, що бідній матері розривалося серце. Вона розуміла цей страх дочки, страх перед кладовищем і всіми цими хрестами, що їх вона побачила в отворі хвіртки, і що на них саме сідала вечірня темрява.

Дон Лізі пішов засвітити світло в хатині, що стояла ліворуч від воріт. Кинув оком навколо, чи все було в порядку, і спинився непевний: вийти, чи почекати, аж молода дасться на підмову матері й зайде до хати.

Розумів її і співчував. Був свідомий того, що він людина підтоптана вже, сумовита й змарніла, не може викликати в молодої ані ніжности, ані довіря. Та й сам він мав серце повне туги.

Вчора аж до вечора плакав, як дитина, перед невеличким хрестом на цвинтарі, прощаючись із своєю першою жінкою. Не мав більше права ду-

мати про неї. Тепер він увесь буде належати цій другій, буде їй батьком і чоловіком заразом.

Але ці нові обовязки не змусять його занедбати давніших, що він їх стільки років з любовю виконував супроти всіх тих, приятелів і незнайомих, що спочивали там на горі під його опікою.

Він обіцяв це всім своїм могилкам учора підчас свого нічного обходу.

Нарешті Марастелля наважилася ввійти до хати. Мати швиденько зачинила за нею двері, немов хотіла затишком хатньої обстанови відгородити її від цвинтарних страхів. І справді вигляд хатніх речей, здавалося, трохи покріпив Марастеллю.

— Ну ж бо, зніми з себе хустку, — сказала дядина Антоніна. — Почекай, я сама тобі зніму. Тепер ти у себе вдома...

— Господиня, — додав боязко дон Лізі з приязним і сумним усміхом.

— Чуєш? — підхопила дядина Антоніна, щоб спонукати зятя до дальшої розмови.

— Господиня моя й усього дому, — провадив далі дон Лізі. — Вона вже повинна це знати. Матиме когось, хто її шануватиме й дбатиме за неї, як рідна мати. Не повинна боятися нічого.

—Нічого, нічого, звісно! — докинула мати. — Вона ж уже не дитина! Що там страх! Матиме тепер стільки роботи... Правда, доню?

Марастелля хитнула кілька разів головою на знак згоди, та як тільки дядина Антоніна й приятельки, що були з нею, почали лаштуватися до повороту, вона знов розплакалася і знов учепилася материної шиї. Мати з лагідною рішучістю звільнилася від її обіймів і, поручивши її опіці чоловіковій та ласці Божій, пішла геть, заливаючись теж сльозами.

Марастелля, залишилася коло дверей, що їх за собою причинила мати, та з обличчям у доло-

нях силкувалася заглушити ридання, що ніяк не вгавали. Раптом, від подуву вітру, двері безшелесно відхилились.

Вона не помітила цього, бо лице її ще було закрите долонями. Навпаки, їй здалося, що це тут у кімнаті утворився невідомо як, розкішний, казковий простір, почула раптом далекий тремтливий спів травяних коників і свіжий та пянкий запах квітів. Відняла руки від очей: там на цвинтарі розлилася якась світляна ясність, що неначе зачарувала кожну річ в непорушній виразності.

Дон Лізі підбіг, щоб зачинити двері. Марастелля здригнулася й, забившись у куток між дверима та стіною, скрикнула:

— Змилуйтеся, не займайте мене!

Дон Лізі, вражений цим несвідомим відрухом огиди, зупинився:

— Я ж не збирався тебе чіпати — сказав, — хотів тільки зачинити двері.

— Ні, ні, — заговорила швиденько Марастелля, щоб затримати його на віддалі — залишіть їх так. Я не боюся.

— Ну, а далі... — пробурмотів дон Лізі, відчуваючи, як опадають йому руки.

В тиші, через напіводчинені двері, долетів до них далекий спів селянина, що, задуманий, вертався полем додому, та у горі, під місячним сяйвом, серед нічної свіжости, напоєної запахом зеленого, щойно скошеного, сіна.

Дон Лізі, понижений та глибоко вражений, почав знову:

— Може дозволиш мені пройти, то піду зачиню хвіртку, бо залишилася одчинена.

Марастелля не порушилася з кутка, що до нього була сховалася. Лізі Кіріко поволі подався до хвіртки; коли повертався, побачив її, як виходила йому назустріч, немов причинна.

— Де мій батько? Де мій батько? Скажіть мені! Хочу до батька!

— От тобі й маєш! Ну, та чому ж ні? Добре, ходи проведу тебе — відповів він похнюпившись. — Що вечора, перше ніж іти спати і так обходжу могилки. Це мій обовязок. Сьогодні не робив цього задля тебе. Ходім! Ліхтаря не треба: місячно.

Пішли стежками, посипаними рінню, поміж розквітлими живоплотами з лявенди.

Навколо них виринали в місячному світлі білі родові гроби та стирчали просто з землі, кидаючи на бік чорну тінь, залізні похилені хрести бідоти.

Тремкий спів травяних коників, що долітав з недалеких піль, зробився ще виразніший, ще голосніший, і десь далеко шуміло, не вгаваючи, море.

— Отут, — сказав Кіріко, показуючи низьку селянську могилку, що на ній був вмурований камінь з іменнями трьох жертв катастрофи. — Тут лежить також і Спарті, — докинув. А Марастелля, ридаючи, впала навколішки перед могилою.

— Ти плач тут... А я піду до неї. Це недалеко.

Місяць світив над маленьким білим цвинтарем. Він один бачив на жовтому піску цвинтарної стежки дві чорні тіні, що цієї солодкої квітневої ночі схилялися коло двох могил.

Дон Лізі ридав навколішках перед могилою першої жінки:

— Нунціо! Нунціо, чи чуєш мене?

З італійської мови переклала
Наталя Лівицька-Холодна.

П А В Л О З А Й Ц Е В

ЯК ТВОРИВ ШЕВЧЕНКО — ПОЕТ

Психічний стан, що його ми звикли називати надхненням, це певна настроєність душі — переживання особливих моторно-мистецьких або інакше образовідтворчих емоцій. Стан надхнення і у різних мистців, і в того самого мистця може мати свої ґрадації, відмінні ступні напруження. Найвищий з них — це екстаза, „наітіє", „творча нестяма". Коли на нижчих ступнях психічно-творчого напруження свідома праця мозку (підпорядковане волі думання) грає все таки більшу або меншу ролю, то підчас „творчої нестями" поет впадає в той особливий стан, у той, так би мовити, „творчий транс", коли творчий процес відбувається цілком спонтанно, коли діє лише підсвідома праця мозку. Це — процес інтуїтивний. Довге його тривання або часта повторність — це вже „несамовитість", „одержимість".

Якщо творчість деяких поетів відбувається або й зовсім без надхнення, або при дуже слабому, мінімальному мистецько-творчому напруженні, то це ще не позбавляє їхніх творів певних, іноді навіть дуже високих мистецьких прикмет, бо такі поети творять на підставі певних поетикальних канонів — за рецептами так званої ars poetica, теорії поетичної творчости, що повстала в результаті вивчення евфонічних, ритмічних, стилістичних та образних особливостей і прикмет творчого дорібку передусім ґеніяльних поетів,

поетів, що творили спонтанно, в нестямі. А в тім у творах поетів-ремісників завжди бракує того „чогось", чим вирізняється творчість поетів надхнених.

Справжній творчий процес завжди звязаний з нервовим напруженням, з приспішеним пульсуванням крови. Знали це люди, що творчі процеси переживали, уже в дуже давніх часах. І стародавні пророки, жерці і жриці, і шамани-чарівники в сучасних примітивних народів уміють потрібний їм стан піднесення викликáти в собі наркотиками. Не цуралися цього й не цураються й тепер навіть видатні поети нової ери й сучасности. Але коли це робили й роблять, то не на початку свого творчого шляху: ґеніяльний поет звичайно „відкриває себе" зовсім несподівано для себе — створивши якусь річ спонтанно, тобто без участи волі, без зусиль інтелекту. Так відкрив себе й Шевченко.

***

У своїй коротенькій автобіографії Шевченко оповів нам дещо про те, у якій обстанові творив він свої перші „віршотворні етюди": писав він їх „ясними, білими літніми ночами" в петербурзькому Літньому Саді. Із тих його перших „численних спроб", на жаль, збереглася лише одна — баляда „Причинна".

Це Шевченкове признання — надзвичайно цінне, бо воно відразу впроваджує нас до його „творчої лябораторії" вже підчас його перших творчих процесів. Творити почав він не в своїй тісній комірчині в домі майстра Ширяєва, а серед — нехай і причепуреної — природи, в розкішному парку, в таємничій опалевій півмлі білих північних ночей, при освітленні, що викликає (особливо в людей південних) дивний неокреслений неспокій і безсонність. Отже маємо тут: 1) безперечне загальне нервове піднесення і 2) осо-

бливу естетичну „схвильованість", викликану перебуванням у парку, серед дерев. Що види природи викликали у Шевченка глибокі естетичні емоції, про це він і сам часто оповідає, про це маємо й десятки свідоцтв людей, що поета добре знали. Зрештою, якби ми про це ні від нього, ні від інших і нічого не знали, то й гіпотетичного нашого твердження, що це бувало так, ніхто б не заперечував, бо це — річ характеристична для для всіх артистичних натур без вийнятку.

Коли я тут це підкреслюю, то роблю це для того, щоб потім довести, що умовою, а може краще сказати — передумовою повстання образотворчих процесів у Шевченка завжди було переживання естетичних вражінь взагалі, вражінь, що безпосередньо могли з творчими процесами й не лучитися, але сприяли повстанню їх, як певна настроєність душі, на тлі якої ці процеси легше довершувалися.

Тому нас не може не цікавити те, який характер носили у Шевченка емоції сприймально-естетичні. Даних про це не бракує, і це річ — дуже цінна, бо образотворчі (моторно-мистецькі) емоції кожного мистця цілком одповідають сприймальним (щодо своєї природи, чи характеру), тілько що в них міститься ще й імпульс відтворення їх словом.

Сприймально-естетичні емоції у Шевченка були дуже схожі з тими, що їх переживає людина реліґійна, коли в молитві лучиться з Божеством. Уже в ранньому дитинстві він переживав такі напружені естетично-молитовні зворушення, що їх ми називаємо екстазою. У поезії „Мені тринадцятий минало" він описує, як йому „маленькому" „так любо, любо стало, неначе в Бога" і „так весело було", „так приязно молилось", що

Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось!
І сонце гріло — не пекло!

Молитва, як почуття якоїсь особливої „благости", „умиленія" (контемпляційна, не прохальна!), вириває його, ще малого хлопця, з путів дійсности, а з опису переживання видно, як цей молитовний стан тісно лучиться з переживаними естетичними враженнями (осіяння сонця, види села, ягня). Цей опис дає нам образ особливо напружених емоцій, але й тоді, коли вони й не мали такої напруженості, все ж самоаналіза давала Шевченкові матеріял, щоб ствердити, якщо не ідентичність, то надзвичайну „тональну" спорідненість естетичних і молитовно-релігійних емоцій. У повісті „Близнята", оповідаючи про те, як після Служби Божої в Лаврі вийшов на т. зв. „друкарський" ґанок, щоб милуватися чудовим видом на Задніпровя, Шевченко каже, що ніякий інший вид „так не доповнить щирої молитви", як цей. Естетичне зворушення від оглядання природи це, за Шевченком, доповнення молитви.

Образотворчі процеси в Шевченка мали той самий характер. Молитися й творити — це у нього синоніми. У поезії „Муза" він звертається до своєї музи з просьбою: „Поможи молитву діяти до краю", а мова ввесь час іде про його творчий шлях, і в цьому місці він просить музу помогти йому до кінця життя творити, але каже: „поможи молитву діяти"... У посланії до Щепкина („Заворожи мені волхве") маємо те саме. Пишучи, що він не стратив іще віри в свою творчість, Шевченко каже:

Може ще раз прокинуться,
Мої думи-діти;
Може ще раз помолюся,
З дітками заплачу...

І в кінці:

„Чи молитись... чи тімя розбити?!
Творити думи — це молитися.

Приступаючи до писання творів, він часто молиться[1]).

От чому у нього всюди всяке мистецтво — „божественне", мистці — „жерці", „втілені янголи", музика — „божественна гармонія". От звідки й віра його в те, що розуміння краси наближає нас до Бога[2]).

Це не результат тільки засвоєння термінольогічних шабльонів романтичної естетики, ні, у Шевченка погляд на мистецтво, як „божественну", „святу" річ — це результат самоаналізи, спостережень над власними образотворчими процесами й над природою своїх естетичних переживань взагалі. Творячи, він переживав стан особливої „благости", лучився з Божеством, зовсім так, як і підчас контемпляційної молитви — почуття, знаного лише вибранцям[3]).

Не відважуючись ґенералізувати ще одної тези, що її далі висуваю, мушу ствердити також, що якщо не завжди, то принаймні часто в сприймально-естетичних емоціях Шевченка певні зорові враження асоціятивно викликали певні уявно-слухові — ритміка ліній та барв лучилася з ритмікою музичних тонів. Дивлячись на якийсь реаль-

---

[1]) Для прикладу — див. у т. IX. видання Творів за моєю редакцією на стор. 206 останній рядок VII розділу.

[2]) „Якби краса в усіх її проявах хоч би на половину людства мала доброчинний вплив, тоді б ми швидко наближались до звершености і нарешті втілили в собі божественний заповіт нашого божественного Учителя", „Мандрівка", (т. IX, стор. 225).

[3]) Ці дані були б незмірно втішили покійного абата Brémond'a автора проникливої студії „La poésie et la prière" („Поезія й молитва"), що не знавши нічого про Шевченка, устaлив спорідненість релігійно-молитовних і творчо-поетичних емоційних процесів.

ний образ, що викликав у нього естетичне захоплення, він чув певний, так би мовити, адекватний зоровим враженням, музичний мотив або наліть і цілі комплекси мотивів. У згаданому вже вище описі естетичних переживань підчас оглядання панорами Задніпровя Шевченко, як каже, „порівнював лінії й тони (світлотіні) пейзажу з могутніми акордами Гайдна", тобто чув, як можна без помилки догадуватись, мотиви Гайднової „Ораторії"[4]). Що завжди так бувало, не можна твердити, але, що часто — це так, як рівнож, що це траплялося підчас переживання особливо глибоких, особливо сильних зорових вражінь. Бувало так, що він не сам був автором, так би мовити, асоціятивно-музичного „акомпаніяменту", а зорове враження набирало особливої сили й повноти саме тоді, коли при цьому він чув мельодію, що її виконував хтось інший.

От два приклади. У повісті „Близнята" він надзвичайно яскраво описує ґрандіозний образ пожежі киргизького степу[5]), він не спить усю ніч, сидить під своїм шатром і любується „невиданою картиною" — світлотіневими ефектами розшалілої вогневої стихії і зненацька чує пісню верхівця-киргіза, „що імпровізує свою однотонну, як і степ його, пісню". Почувши цю пісню, Шевченко каже: „Картина була повна". Неповна була б, коли б не було музики, співу. Так само ще один, теж наддніпровський пейзаж, освітлений промінням передзахіднього сонця, викликає в нього особливе естетичне зворушення, що має свій музичний акомпаніямент. Це було на березі Дніпра — проти Переяслава на Трехтеми-

---

[4]) Із контексту ясно, що асоціяція ця виплила із скорбної тужливости (у Шевченка — „мелянхолійности") ґрандіозного пейзажу та ґрандіозно-скорбної Гайднової музичної епопеї.

[5]) Див. у т. IX, стор. 117—18.

рівських горах у серпні 1845 року. Надзвичайно ускраво відтворив Шевченко ці переживання в листі, писаному вже з заслання, по вісьмох роках, до доктора А. О. Козачковського, що з ним разом був того памятного дня над Дніпром:

„Згадайте той чудесний вечір, ту широку панораму, а посередині довгу, широку фіолетову смугу, а за тою фіолетовою смугою блискучий, наче з золота кутий, Переяславський собор. Яка чудесна урочиста тиша! Памятаєте? Ми довго не могли слова вимовити, аж поки білесенька, ледве помітна цяточка заспівала:

Та яром, яром за товаром.

Чудесний вечір, чудесний край і пісні дивні!“

Музична ілюстрація „ліній і тонів (барв)“ пейзажу — це спочатку урочиста тиша (це теж особлива музика!), а кінцевий акорд — pointe'a чи то coda враження — тужлива пісня. Це бажання поета підкреслити музичний елемент в описаних враженнях — річ для нас дуже цінна. Власне ці пейзажі його найбільше захопили, бо він їх відтворив — перший (пожежі в степу) в „Близнятах“, отже в неримованій, але глибокопоетичній формі, другий — і поезією в прозі (в листі до Козачковського), і в поезії римованій — у писаному на засланні „Сні“, одній із найчудовіших своїх елеґійних візій[6]).

Трахтемирівсько-переяславську панораму він і втретє згадав у повісті „Мандрівка“, і цікаве те, що від згадки про враження від виду на Задніпровя, колись ілюстровані живою піснею, перейшов до опису київських вражінь від виду на Задніпровя, ілюстрованих Гайдновою ораторією. Асоціятивний звязок між цими, так би мовити,

---

[6]) Див. у т. IV, стор. 25 й далі, спеціяльно — рядки 104—113.

покладеними на музику, пейзажами — зовсім виразний[7]).

Коли в певних сприймальних враженнях музичний елемент відогравав у Шевченка чималу ролю, то й у відповідних відтворчих процесах цей елемент без сумніву також був наявний. Коли в інших поетів слова „співаю", „пісня" для означення творчого процесу можуть і не мати реального значіння, а лише метафоричне, то в Шевченка мають зовсім реальне. Він, творячи свої поезії, не тільки бачив уявні образи, а й чув певну мельодію, що її тон і ритм, не раз, мабуть, зумовлював тон і ритм його поетичного твору. Поки поглиблю ці свої міркування, хочу навести деякі свідчення самого Шевченка, що дають нам підставу твердити, що він іноді „чув" свої твори, як слова-образи з певною мельодією, як готову пісню. О. Афанасеву-Чужбинському він казав у 1843 році: „Хто його зна відкіль несеться, несеться пісня, складаються стихи, дивись уже й забув, про що думав, а мерщій запишеш те, що навіялось". До цього, надзвичайно важливого й з іншого погляду, власного свідоцтва Шевченка про його творчий процес, ми ще вернемося, тут же я підкреслюю оце „несеться, несеться пісня". Мельодія навіть ніби попереджує повставання самого твору, — „складання стихів" ніби зумовлює його ритм, якщо не зміст і, очевидно, й далі процес творення поезії супроводить. Немає ніяких підстав підозрівати Чужбинського в тому, що він неточно передав Шевченкове признання. У світлі

---

[7]) Цікаво тут зазначити, що поезія „Сон" майже зовсім не має відмін, — вони мінімальні. Мимоволі насувається думка, що повноті даних сприймальних емоцій (зорові плюс музичні), які послужили генезою для „Сну", відповідала й повнота, тобто така первісна завершеність емоцій відтворчих, що Шевченкові не було чого й поправляти. Висуваю це, як гіпотезу.

цього признання, нам легше зрозуміти одне дуже важливе і може для жадного іншого поета в такій великій мірі не характеристичне явище, як надзвичайно часта зміна ритмів у багатьох Шевченкових поезіях.

Клясичний приклад — це „Гамалія", де ми маємо аж шість ритмічних схем, хоча це твір порівняно невеликий. У великих поемах це в Шевченка річ звичайна (і в „Катерині", і в „Гайдамаках" і в інших). Самою змінливістю емоцій, у залежності від змін відтворюваних словами образів, ще не дасться пояснити мінливости ритмів. У інших поетів, теж ліриків par excellence ми не знайдемо такої частої зміни ритмів, як то зустрічаємо у Шевченка. З другого боку, треба підкреслити й інший факт, що в деяких авторів зустрічаємо поезії, які з погляду образовости нас задоволяють, але не подобаються нам тим, що мають невідповідний ритм (зашвидкий, скажім, для поважного змісту, що в даний твір вкладено), а в Шевченка ми цього ніколи не зустрінемо. Він уміє не тільки „дібрати" відповідний ритм для даного змісту, а й у тій самій ритмічній схемі створити й елеґію, й змалювати картину гульбища, танцю. Приклад — його рефлексійна елеґія „Дівча любе, чорнобриве". Написано її коломийкови розміром (8+6), як і розгойдану чабарашку „Ой, була я молодою преподобницею", але чи хоч в одному місці це порушує повагу настрою, що її перший вірш викликає? Залишається одне припущення, що ритм названої елеґії Шевченко чув у мінорній мельодії, а не в мажорній. Мажорній мельодії відповідали одні модифікації даної ритмічної схеми, мінорній — інші. Модифікування ритмічних схем, як це вже стверджене дослідниками, Шевченко „запозичив" власне з народніх пісень — з поезії співаної, де ніколи нема точного ритму, а в межах тої самої ритмічної схеми зустрічаємо й приспішення, і затягування темпа.

Шевченко не мав свідомої тенденції наслідувати в цьому народню поезію, — цей процес у нього відбувався підсвідомо, як результат впливу мельодії, що її чув у даному творчому процесі.

Теза, що Шевченко, творячи, „співав“ свої поезії, вимагала б глибшого обґрунтування, але тут воно зайняло б забагато місця.

Я відразу застерігся, що ґенералізувати цієї тези не буду, але зверну увагу на те, що і в його епічних творах, і в балядах — герої й героїні раз-у-раз співають, що й крім цих пісень він дуже великому числу своїх окремих ліричних творів надав усі стилістичні форми української пісні. В особливій „співності“ його творів криється, очевидно, й розкриття секрету, чому так багато з них положено на музику й чому їх так часто й у такому великому числі співають. Це, що ми стараємося розкрити тепер свідомо, композитори давно вже сприйняли своїм артистичним чуттям.

Я вже казав, що умовою наступлення творчого процесу, висловлюючись життєвою мовою — потреби творити, було в Шевченка переживання певної „естетичної схвильованости“, свого роду естетичний „катарсис“ — очищення душі від буденщини. Твір, що по тих переживаннях повставав, міг і не лучитися безпосередньо з пережитими естетичними зворушеннями — з їх образовим змістом. Було так уже на самому початку його творчости (писання поезій у Літньому саді, підчас білих ночей), бувало й пізніше. І не тільки природа могла збуджувати в ньому відповідну „настроєність“, „схвильованість“, але й оглядання мистецьких творів, і образи, що їх творила власна його уява підчас читання чиїхось чужих творів, і власна яскрава сонна візія, і музика, і мабуть найчастіше — мішані, слухово-зорові естетичні зворушення.

У своїому „Журналі“ Шевченко згадує про те, як якась необорна сила (він називає її „покликанням“) розбурхувала його уяву, змушувала його „задумуватися“, себто, „забувати, про що думав“ і викликала творчий процес — „компонування“ віршів. Відбувалося це, коли він дивився на образи, мальовані Карлом Брюловим: „Перед його чарівними творами я задумувався й леліяв у своїм серці свого сліпця кобзаря і своїх жадних крови гайдамаків. В сутіні його вибагливо-розкішної майстерні, наче в гарячому степу наддніпрянському, передо мною снувалися мученицькі тіні наших безщасних гетьманів. Передо мною стелився степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна в усій непорочній, мелянхолійній красі своїй... І я додумувався, я не міг одвести своїх духових очей од цієї рідної чарівної краси“. У результаті він „компонував тоді українські вірші“.

Образи мальовані Брюловим не були безпосереднім джерелом творів, що повстали в тому періоді, а лише джерелом загальних естетичних зворушень, у результаті яких асоціятивні процеси викликáли вже ті конкретні образи, що були змістом створених у той час поезій.

Річ ясна, бувало й так, що дана конкретна праця уяви безпосередньо викликала й творче фіксування охоплених нею конкретних образів, але часто бувало так, що якесь естетичне зворушення було лише першим джерелом дальших складних естетичних зворушень, цілого їх ряду, а самий процес творчого фіксування повставав уже в результаті довгих і складних зворушень, асоціятивно між собою звязаних, хоч і розділених перервами.

Спонтанний творчий процес фіксування твору в образах-словах зумовлений був часто довгим „підготовчим“ процесом. Для самого-но зво-

рушення певним образом чи комплєксом образів іноді ще мало бувало того, щоб почати писати, хоча були вже відповідні „імпульси". Це було лише творче наставлення. Треба було діждатися такого стану естетичної схвильованости, такого пульсування крови, коли само-собою, повставав процес відтворення образів словами й фіксування їх на письмі. Маємо надзвичайно яскраве свідоцтво самого Шевченка — автентичний опис попередніх і безпосереднього етапів творчого процесу. Знаходимо його в повісті „Мандрівка". Це — історія повстання поеми „Матрос". Поема ця може й не існувала[8]), але це для нас не має значіння, бо для нас тут важливе те, що Шевченко описує творчий процес на підставі власного досвіду. Припускаю, що в цьому описі Шевченко сконтамінував деталі двох конкретних процесів — творення поеми „Сліпий" („Невольник") та незакінченого творення поеми „Матрос"[9]). Шевченко читає „Морской Сборникъ" і захоплюється шляхетним вчинком „раненого" українця-моряка, що за свій військовий подвиг один з кількасот не зажадав для себе жадної особистої нагороди, а попросив визволити з кріпацтва його сестру. Поет довго не може по тому, як прочитав це, заснути. Він до глибини душі зворушений моральним подвигом матроса і довго над ним роздумує. Потім в уяві його повстають конкретні образи-дії, елєменти сюжету поеми — страшні сцени у Севастопольському шпиталі, поворот моряка до рідного села й зустріч із сестрою. Проте до писання поеми на цей сюжет він ще не приступає, хоча й хоче її писати.

---

[8]) Хоча й існування її, принаймні повстання — не виключене. Див. стор. 371, у томі IX вид. Укр. Наук. Інституту у моїй статті про „Мандрівку".

[9]) Не подаю тут відповідних своїх міркувань, бо це тема для окремої студії, і місце для неї або там, або в поширеній праці на нашу тему.

Мине досить багато часу, аж він, знову почавши перед сном читати „Морской Сборникъ", знову спиниться на оповіданні про „великодушного матроса". Поет засипає. Сонні візії його — дуже складні, але надзвичайно пластичні, повні світляних контрастів і грізної м у з и к и неба. Це один із найпластичніших у світовій літературі описів бурі. На тлі грізної (в кінці тихої) октави бурі Шевченко ч у є м е л ь о д і ю народньої історичної думи про Олексія Поповича. Сам поет вторує мельодії, а потім вона переходить у речитатив і помалу стихає. Далі йдуть уже інші візії: зявляється шотляндський бард і потім несподівано обертається в українського діда кобзаря, який співає думу про Івася Коновченка. Проснувшись, Шевченко йде на прогульку і думає про українські думи та приходить до висновку, що йому треба наслідувати стиль цих дум.

(Далі буде.)

С И Н О П С И С

ДУХОВЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЕСПАНІЇ.

З визволенням Мадриду та Валєнсії довершилася еспанська „реконкіста“[1]) XX сторіччя. Еспанія „відвоювала“ себе, як сімсот років тому. Виринає проблєма широкої новітньої орґанізації держави. Вперше від часів еспанської світової держави Габсбурґів ця орґанізація матиме міцну основу: національну динаміку сильної військової потуги. Але не тільки це... Еспанія створила власну ідеольоґічну та політичну ґвардію „Фалянґу“. Фалянґа має скристалізовану соціяльну та культурно-політичну програму. Туга за твердим ладом зроджує конструктивістичну настанову. Йде праця над розробленням державно-правного ладу, над проєктом нових адміністративних засад, що повязав би в одну цілість усі соціяльні та ідеольоґічні принципи. А втім, усі ці конструктивні пляни, що мають здобути для еспанської нації нову ранґу в колі европейських народів, мають добре розроблений ґрунт. Це не кабінетні системи і не дилетантські імпровізації. Вони спираються на історії духового самовизначення, що вже кілька десятиріч відбувається в Еспанії — таке пристрасне й так докладно формуловане в літературі, як у мало якій іншій країні Европи. Від якої політичної ґрупи не походили б ці зусилля, то оскільки ходить про визначення еспанського духа в напрямку суверенного ствердження його с в о є р і д н о с т и, всі ці зусилля спрямовані до таких цілей: очищення еспанського національного характеру, вибору з тридиції всього питоменно-еспанського, означення гостроокресленої структури еспанського духа.

Ці ідеольоґічні змагання зродили в Еспанії не тільки багату та високовартісну есеістичну літературу, що мала значний вплив і в інших европейських країнах — вони охопили також університети та школи. Вони позначилися

[1]) „Відвоювання“, цю назву прикладали еспанці до війн за визволення еспанських земель з-під панування маврів.

також у публіцистиці, як і в науці. Політики брали участь у культурно-критичних дискусіях. Фільософи робилися політичними ідеольоґами, обсерваторами та інтерпретаторами громадсько-психольоґічних явищ. З формального погляду ця письменницька продукція досягла високого мистецького рівня. Аналітичний хист розвинувся так само, як і нахил до актуальности. Від 1898 р., себто від втрати останніх заморських кольоній (Куби, Порто-Ріко та Філіпін), еспанці не фільософували більше в позачасовій перспективі. Почали брати за вихідний пункт сучасність, обсервувати людину; намагалися схопити не закони думання, а закони власної долі. Повстала важлива політично-фільософічна наука про людину. Такі іменя, як Хоакін Коста, Анхель Ґанівет, Міґель де Унамуно та Хосе Ортеґа і Ґассет виблисли на тлі „руху 1898". Ці письменники силкувалися виховною інтерпретацією еспанської людини та еспанської культури піднести Еспанію з глибокого політичного занепаду, що почався від розпаду світової імперії Ґабсбурґів. Ця політична психольоґія — її вчителями були славні на весь світ моралісти — Сенека та Марк Аврелій — обидва народжені на Іберійському півострові — виштовхнула еспанський дух з романтичної замріяности та академічного самовдовілля. Значна частина модерної еспанської літератури має цю активістичну рису. Література хоче реформувати. Актуальний момент стає предметом дослідів. Фільософія та гуманістичні науки, при всіх змаганнях до фільософічної точности, приймають публіцистичну настанову. Один з найміцніших мізків сучасної Еспанії — Ортеґа і Ґассет — син мадридського видавця часописів, сказав колись про себе: „Я, що народився на ротаційній машині"...

„Espana Invertebrada". З-під пера Ортеґи і Ґассета вийшла ще в 1922 р. часто цитована формула, що дає дуже багато для зрозуміння проблем нової державної ідеольоґії. Вона вказує, яка Еспанія не повинна бути, а яка повинна бути. Вона виводить зрозуміння сучасности з минулого і вказує шляхи на майбутнє. Ортеґа в своїй статті „Розбудова та занепад нації" викував термін „Espana Invertebrada", „безхребетна Еспанія". Як він це розуміє? Ортеґа, що студіював у Марбурзі та засвоїв собі все що найсутніше з ніцшеанської фільософії історії та життя, відслонив політичний розклад Еспанії в останніх десятиліттях. Цей розклад, на думку Ґассета, пояснюється відсутністю доосередньої енерґії через брак могутнього центру, який далі діяв би так, як Рим у ста-

ровинній імперії, або Іль де Франс у Франції. Від занепаду панування Еспанії над світом аж до зростання катальонського та баскійського сепаратизмів, відбувається в Еспанії процес розпаду, що його можна помітити також і в громадському житті. Всупереч пацифістам свого часу, ганить Ортеґа і Ґассет брак у влади „хисту до панування", що спричинює також у внутрішньому житті країни взаємне відчуження соціяльних та ідеольоґічних ґруп. Засада державної дисципліни і громадської ґієрархії, що її принесла на Захід державнотворча сила ґерманських народів, не могла закорінитися на світанку еспанської історії, бо навіть вестґоти не мали вже первісної свіжости інших ґерманських народів. У Кастилії на початку XVI ст. повстала концентрація, але „еспанці обєднуються, щоб розметати енерґію Еспанії на чотири вітри, щоб залити земний ґльоб, щоб творити все більшу й більшу державу". Отжеж вже за панування Филипа II починається занепад. Року 1898 втрачено останні кольонії. Після 1900 р. поширюється реґіональний партикуляризм. Наслідком цього всього була соціяльна анархія. Не було вітально-енерґійної еліти, що мала б відвагу вести маси, хоч би й проти їхньої — в даному моменті — вигоди. „Еспанія це вже не нація, а купа відокремлених клітин".

Але не тільки в політичному й соціяльному житті досліджені були ці симптоми. Також у царині духа покоління 1898 року та його учні й наступники заходилися біля кристалізації еспанської ідеї. Більше ніж протягом цілих сторіч після розквіту еспанської культури (навіть цей розквіт — з Сервантесом і Льопе де Веґа, з Ґрекo, Веляскесом і Ріверо — не може бути цілком рішуче схарактеризований як чисто еспанський) роблено зусилля із струму духовної вітальности виловити все суто-еспанське, а водночас цінне в европейському масштабі. Не відгороджуючись від чужих впливів, еспанці всеж намагалися обмежити однобічний вплив французького раціоналізму та анґлійського праґматизму. Еспанці шукали власної духової системи, духового стрижня, який давав би щораз новим фалянґам поетів, мистців та письменників творчу силу. Також і тут вийшло назверх те, що викликало розпачливий вигук Унамуно: еспанське сприйняття життя було й залишається траґічне. Відкрито, що в минулому країни не було зовсім такого духового кристалізаційного пункту, який мають інші нації. Німеччина має Кантову „Критику чистого розуму" і категоричний імператив, на якому сперлася сила Прусії, Франція

в Декартових „Міркуваннях про методу“ знайшла схему думання, що відповідала зраціоналізованій адміністраційній системі французького абсолютизму, Італія мала Дантову теольогічно-політичну конструкцію світу, Анґлія — Беконів „Novum Organum scientiarum“. Найбільший, вселюдської ваги, твір Еспанії це „Дон Кіхот“, символ мрійливого ілюзіоніста, відчуженого від світу шукача пригод, гордого та впертого фантаста. Романтичний нігілізм борця з вітряками не міг стати ані з погляду культурного, ані політичного тим, що в біольогії називаємо „орґанізатором“, себто тою формотворчою силою, яка з плязми клітин створює структуру орґанізму. Отжеж і тут перед свідомістю політичних мисленників Еспанії виринула, як невблаганний фатум, „Espana invertebrada“, безхребетна Еспанія.

Еспанія як завдання. Політично та духово, в розбудові державної могутности та культури, Еспанія залишилася не чимось, що треба довершувати, а чимось, що треба починати. Виявилося, що Еспанія це завдання. Ортеґа і Ґассет висловився колись, що кожний еспанець мусить завжди починати знову — від початку. Він назвав це еспанським „адамізмом“. Як єдиний імператив висунув він Піндарову сентенцію: „Ставай тим, чим ти є!“ Бо нарід не має вибору між різними життьовими стилями: він живе згідно із своїм власним стилем, або перестає жити. Праця, що починається тепер в Еспанії, це шукання власної державної форми та духової структури, на основі власного життьового стилю. Найважливішу передумову цього — „доосередню енерґію“ дає армія Франко та його велика монопартія, що поставила собі за завдання перемогти кастові та клясові суперечности. В цьому довголітньому змаганні за духове самовизначення сила останніх подій може збудити та зконсолідувати політичний інстинкт еспанців у куди більшій мірі, ніж це було за історичної реконкісти, за часів Сіда. В своїй промові в Вальядолід 18 липня 1938 р. Франко сказав: „Не тільки еспанська історія дійшла до поворотного пункту, але починається й нова доба в історії світу“. По закінченні громадянської війни ці слова стають в Еспанії історичною та психольогічною дійсністю.

Може ще й зарано робити якісь остаточні висновки, яка має бути програма та орґанізація освіти й виховання в Еспанії, але вже й тепер можна ствердити, що рухлива французька та англійська культурна пропаґанда має мало даних на те, щоб перешкодити в шуканнях самостійної освітньої системи в Еспанії. Хоча й далі культурно-

політична програма нового уряду цупко тримається католицьких традицій Еспанії, а антиклерикалізм марксистів осуджено, як чинник руїнницький, проте виступає бажання обмежити діяльність духовенства до суто-душпастирських завдань і на цій основі зберегти нормальні взаємини з Ватиканом. Уряд хоче відмежуватися не тільки від усякої кастової реакції, але й від будь якої культурно-політичної догматики. Переведення цього вирівняння, спершу на основі політичної кристалізації, це провідна ідея Фалянги в приготуваннях до майбутньої духової революції в Еспанії. А це веде вже поза межі політики та культури. Виринає проблема людини. Часто згадувалося, що еспанець хоче „бути перш за все людиною". Кельнський еспанознавець Байнгавер вказує в своїй книжці про еспанський національний характер на такий вияв цього характеру: Коли ми порівнюємо якийсь королівський портрет роботи еспанського маляра з портретом короля роботи хоч би французького майстра, то помічаємо між ними ту різницю, що француз малює перш за все короля. Маємо враження, що він особливо підкреслює королівський маєстат. Еспанець, навпаки, змальовує людину, що випадково є королем. До цього варто докинути слова Унамуно, що еспанець, у своїй вродженій гордості та індивідуалізмі, самого себе вважає за малого короля. Тяжко правити „народом, що складається з 22 мільйонів королів". Скільки треба обачности та повної зрозуміння великодушности, щоб можна було впрягти цей нарід індівідуалістів до служби великій громадській ідеї, це вже справа „грандецци" серця. В одній праці з ділянки теорії пізнання славетнього еспанського невролога С. Рамона і Кахаля знаходимо таке речення: Не загальні міркування спонукують нас до праці, а кожночасні почування серця.

Може в цьому обопільному на себе впливі духа й життя, людськости й думки, що займав увагу всіх великих постатей еспанського духа в нових часах, є щось якби зародження еспанської „критики чистого розуму", що могла б заступити еспанцям ту духову „систему", якої бракувало в минулому. Ортега і Гассет вказував особливо настирливо на цю мету для еспанської людини, бо він добре знав небезпеки, що ними загрожують їй, з одного боку, вибухи пристрастей та анархії, а з другого — контемпляційна втеча від світу. Тому відкидав однаково і візантинізм культури чисто розумової, без вітальности, як і варварство чистої вітальности, без прозорости та розуму. Формуючи долю свого духа, нація, що схилялася

до екстремів, повинна мати перед очима ідеал вирівняння. За це боролися найбільші люди Еспанії. Знайти середину між перетонченною формою Ґонґори і могутньою безформністю Льопе де Веда, між містикою Ґреко і реалізмом Ґої, між іронією Сервантеса і маревами Кальдерона, це була прелюдія до тих еспанських „Міркувань про методу", що їх бракувало Еспанії. Їх практичні передумови могли б бути пляново створені в основних лініях нової політики. А в тім, це справа творчої непередбачности та діяльности на довгих історичних хвилях. Еспанія несе на собі долю всієї Европи, долю політичного віку, і політичний централізм переможного уряду залишається єдиним тиґлем, в якому відбувається народження нової нації. (За „Kölnische Zeitung").

„БОЖЕСЬКА МІСІЯ" ЯПОНІЇ.

Ті, що добачають в Японії тільки зажерливу, аґресивну націю, яка простує до завоювань задля своєї власної матеріяльної користи, помиляються щодо справжнього характеру Японії. Її хрестовий похід — у своїй суті реліґійний та духовий. Кожна дитина імперії росте вірячи всіми фібрами своєї істоти, що:

Японія це єдина божеська країна.
Імператор Японії це єдиний божеський імператор.
Японський нарід це єдиний божеський нарід.
Саме тому Японія мусить бути світлом світу.

Ця велика гордість, якщо не зарозумілість, зо своєї власної доброти й гідности збуджує в Японії переконання, що боги призначили її до спасення світу. „Ми збудуємо нашу столицю по всьому світі і зробимо цілий світ нашим володінням". Таке читаємо в грамоті імператора Дзімму, яку він мав скласти заснувавши японську імперію 2600 років тому. Про цю грамоту сучасний японський військовий підручник (т. зв. „Армейська читанка") каже, що вона була дана Японцям, як вічний катеґоричний імператив.

В своїй вірі в божеську країну японець заходить куди далі, ніж жиди, які також претендували до ролі вибраного народу. Жиди вірили, що Бог створив землю. А японські острови — на думку японців — Бог не створив, а породив. Боги Ізанаґі і Ізанамі, одружившись, породили японські острови. Самі острови це божеські істоти, наділені ласкою країни, зовсім відмінні від решти землі.

Небесна пара, що породила острови, породила також богиню сонця, Аматерасу, що її нащадки панували

над Японією. Першим імператором був бог Дзімму-тенно, що дав початок найстаршій у світі панівній династії, з найдовшою у світі, чітко установленою ґенеальоґією.

Люди звичайно шанують довгий вік, а коли ті, що їх шануємо, поважні не тільки віком, але й заслугами, то наша пошана до них зростає. Володарі Японії не зробили нічого такого, що захитало б довір'ям народу. Вони не були ніколи самолюбні. Монархії зникали в Європі здебільшого через ґеґоїстичні конфлікти між династіями за трон. В Японії ніколи не було династичної війни. Як Фуджі є спокійним, погаслим вулканом, не намагаючись ним бути, так і панівний нарід залишився незмінний не завдяки якомусь своєму власному бажанню, але тому, що так було присуджено від початку світу.

Назви „імператор" до японського володаря не слід прикладати. Японець не називає його імператором, а звертається до нього, як до тенна, небесного короля. Його ані на хвилину не можна прирівняти до інших імператорів і королів цього світу. Доктрину, що він небесного походження, божественний і святий, повторюють усі урядові заяви, клясична „Історія для середніх шкіл", „Інструкція для вчителів", підручник етики для всіх початкових шкіл. Фільософи, письменники, правники — всі проповідують цю реліґію. Навіть такі великі із західньою освітою ліберали, як покійний Іназо Нітобе, мають імператора за „тілесного представника Неба на землі".

Останніми роками, коли інші віри захиталися, ця єдина віра ще більше скріпилася. В 1935 р. видано спеціяльну офіційну заяву, яка ще раз дуже виразно пригадала народові, що трон це не частина уряду, а найвища влада вивищена понад урядом правом божеського походження від богині сонця.

Але японська божественність не обмежується до країни та імператора. Сам нарід має в ній участь. Найдавніші мешканці Японії були богами; від них бере початок сучасна раса Ямато, насіння сонця. Всі інші смертельники це нижча порода. „З факту божеського походження японського народу" каже японський вчений Ґірата, „випливає його незмірна вищість над тубольцями інших країн у мужності та розумі". А „Історія для середніх шкіл" каже: „Такий національний характер не має собі рівного у всьому світі".

Коли Японія походить від Бога, коли її імператор це єдиний небесний король на цій плянеті, коли її нарід це вибранець людського роду, то льоґічно треба прийти до такого висновку: Японія має призначення спасти світ

і світовий мир може прийти тільки тоді, коли японці заволодіють світом.

Таке володіння буде добродійством для народів. Ворожі нації думають, що Японія прагне крови, жде моменту, щоб кинутись на світ та роздерти його шматок по шматку. Японія, навпаки, в своїй ролі небесного чинника, думає про себе, як про спасителя і благословення. З найбільшою щирістю Йосуке Мацуока, директор великої Південної Манджурської Залізниці, заявив: „Я переконаний, що раса Ямато має місію не допустити, щоб людський рід став родом діявольським, врятувати його від загину і повести його до світу світла". Граф Футура заявив у палаті панів, що тільки расовий дух Японії може спасти світ від хаосу, в якому він опинився.

Є це фанатизм суто релігійний. Провідна секта Шінто вважає Японію за „коріння світу", вважає, що Японія призначена вчити інші народи.

Релігійний патріотизм Японії палає найбілішим жаром в армії. Нарід переконаний, що армія має особливу участь у святості імператора. Начальники армії це первосвященики народу при бозі-імператорі, відповідальні тільки перед ним самим, а не перед кабінетом або парляментом. Якби віра в божескість імператора була захитана, то його влада була б обмежена до мінімума, як і у всіх інших монархіях, а сила армії була б знищена. Поновне проголошення в 1935 р. імператора посланим з неба володарем, ні трохи не відповідальним перед урядом, учинило армію непохитною і дало їй силу вирушити в 1937 р. на карну експедицію до Китаю, без страху, що її цілі натраплять на опір парляменту і розважливих промисловців, які його опановують. Бо нарід знає, що армія живе і діє тільки для слави Ніппону; нарід дивиться на вояка, як на Ґаляада, що мав силу десятьох, бо його серце було чисте.

Державна віра Шінто вимагає, щоб кожний японець молився у військових святинях, існує така сама релігійна пошана до армії, як і до імператора. Припускається, що душі померлих вояків — обожені самим імператором підчас особливих церемоній — борються разом із живими вояками — сьогодні в Китаї. Коли вітри змінилися в Шанхаї, уможливлюючи десант, це був акт провидіння так само, як тайфун, який у давнині спинив Хубіляй-хана, коли він намагався напасти на Японію.

Армія, утотожнена з божественною силою, утотожнена з місією Японії — спасення світу, вважає себе сама

за післанця миру і благословення на цьому світі. Міністерство війни оповіщає:

Звести разом усі раси світу в один щасливий союз було ідеалом і національним змаганням Японців від самого початку заснування імперії. Ми вважаємо це за велику місію японської раси. Ми також простуємо до знищення всякої неправди та несправедливости на землі і до вічного щастя людського роду. (За Вілердом Прайсом з журналу The New Republic).

ПРО ВІЙНУ БЕЗ НАДІЇ НА ПЕРЕМОГУ.

„Розгляньмо проблему війни без шанс на перемогу. Не вважаючи на все, що можуть сказати „практичні" позитивістичні, а насправді дуже непрактичні та незорієнтовані в історії мисленники, втрата державної самостійности це ще не найгірше — з погляду національного майбутнього — зло для народу. Куди гірше стоїть справа, коли вкупі з самостійністю гине оте щось зовсім невхопне, що рішає однак про силу й велич даної нації в історії, її національний „міт". „Мітом" хочу я тут назвати сукупність історично обґрунтованих переконань у позитивних прикметах національного характеру, в тому, що дана нація зуміла зберегти в історії свій етичний ідеал, що має велику героїчну вартість. Про смерть народу рішає не втрата самостійности, а власне загублення цього міту, коли закорінюється переконання, що національний ідеал нічого не вартий, що даний нарід — це не є якась велика річ. Коли таке переконання вирине, а історія його потвердить, то це вже кінець і смерть...

Якщо правда, що кожний нарід має право й обовязок захищати своє існування, то правда також, що повинен він передусім боронити свого національного міту, творити його та збагачувати при кожній нагоді. Війна, навіть програна, не цілком програна, якщо буде ведена героїчно, з завзяттям, з зрозумінням величі моменту, в відданості Батьківщині, якщо тисячі людей воліли загинути, ніж зганьбитися піддаючись. Нарід, який на це спромігся може бути певний, що не згине. Отжеж існує вартість, що її у війні навіть без шанс на перемогу не тратимо, а, навпаки, значно побільшуємо. Ця вартість здається такою великою, що не зрівноважують її шкоди, заподіяні знущаннями переможного ворога" (За Й. М. Бохенським з тижневика „Prosto z mostu").

Р Е Ц Е Н З І І

Юрій Смолич: ДИТИНСТВО. Держлітвидав. Київ 1937.

Ми ждали нетерпляче на новий твір Юрія Смолича. Після блискучого роману „Наші тайни“ (1935) критика заповіла нову його повість із циклю „автобіографічних“. Глухо прочули ми, що вже й вийшла ця повість, але добути яку книжку з-поза Збруча так само важко, як відкрити... рідкий рукопис. А з рецензій прочитали ми ледви одну та й то бліду, — бо в підсовєтській Україні бояться вже шість років загалом писати рецензії — це може коштувати життя.

Взяли ми книжочку до рук із справжнім розчаруванням. Усього 185 сторінок малої 8⁰, чи краще 16⁰. Тільки всього дав нам на цей раз Смолич, він, що вміє розповідати цікаво аж до фантастичної сенсаційности, що мусить свідомо здержувати схильність до авантурних ситуацій технікою літописно-мемуарного нанизування фактів. Він — майстер сюжетної побудови. Такий скупий на слова? Він хіба викреслював цілі сторінки свого тексту, вкорочував його немилосерно... І певне відсіль отих 29 окремих новелеток, що злучені в пять розділів, створили цю повість. Бо ж повість — це властиво декілька новель, повязаних в одну цілість. В деяких кращих українських повістях вони навіть відділені в самостійні цілости, напр. у романах Юрія Яновського. Також і в Смолича декотрі епізоди перетворені на самостійні цілості.

Читаємо ці розділи — і вже вони своїми назвами („Трансвааль“, „Мир всем“, „Череп Кочубея“, „Вершник без голови“, „Війна червоної і білої рози“) нагадують уривки з відомих прочитаних книжок. Читаємо перші сторінки — і мимохіть нагадуємо собі наших добрих знайомих: Льва Толстого „Дитячий, хлопячий і молодечий вік“, Максима Горкого „Дитинство“, Стефана Жеромського „Сизифові праці“ — і як там ще називаються епопеї дитячих та учнівських літ. Та передусім виринають жваві постаті американців Марка Твейна: Тома Соєра та Гекка Фінна — аж до пригод на річці Росі. Бо герой Смоличевої повісти — Юра, спочатку 5, опісля 9, вкінці 11-літній хлопчик, зростає під непороможним впливом пригодницько-

авантурно-сенсаційної лектури. Майн Рід, Купер, оповідання про Пінкертона і т. і. Є й Жюля Верна Капітан Гаттерас, є й Техас... Подібно, як і Олекси Слісаренка Гаттерас, або Ґео Шкурупія „українське Мехіко". Бо „техномистецька ґрупа А", що її найвизначнішим представником є саме Ю. Смолич, веде свій родовід від футуристів типу Слісаренка чи Шкурупія.

Отже літературщина? Малий Юра докладно наслідує те, що вичитав у книжках, знайдених у бібліотеці свого батька — ґімназійного вчителя. З найщирішим переконанням виконує він обряд присяги американських Індіян, пливе човном у невідомі світи, з ватагою вуличних хлопчаків шукає вночі на цвинтарі за могилою самогубця — розуміється, й викрадає при допомозі шнурової драбинки сусідську дівчинку, щоб опісля з розпукою думати, що з нею робити (щастя, що дівчинка сама в пору втікла!). — І не тільки те, Юра наслідує й своє оточення. Пятилітком переживає він разом із своїми батьками бурсько-анґлійську війну і співає завзято пісню про Коханий Трансвааль, а в неспокійні часи після 1905 р. „експропріює" свою самолюбну бабку з її грошей. Бо Юра — мрійник і вразливий. Буйною дитячою уявою перетворює він усе, що його вразило, на справжнє життя. Оці мрії, вичитані з книжок та перехоплені екзальтованою душею від найближчих осіб, оце й його дитячий світ, і ним він радо ділиться з невеликим ґуртком принагідних вуличних приятелів. Це — Юрине дитинство. Неориґінальне, запозичене. Про це дитинство розповідає Смолич у більшій частині своїх новелеток, розповідає докладно, із сердечним захопленням.

Проте читача не одурить ця докладність. Читач почуває відразу, що дитинство — це тільки тло, підклад для подій. Це епічний бік повісти, це фантастична казка — до того, неориґінальна, вичитана з книжок. А коли автор так настирливо розповідає цю казку в трьох четвертинах повісти — то ясне, що він хоче свідомо цим прикрити щось інше, що виривається з-під цієї чарівної покришки, що руйнує цей зачарований край. Бо поруч із цими дитячими казками пливе собі життя: незмінне й байдуже до гарячих мрій, або бурхливе, руїнне та творче. І звідсіль виростають у повісті дві інші верстви: декоративна, лірична і активна-драматична.

Може собі Юра мріяти, що хоче, може перетворюватись у все, що вичитав, або почув; але природа буде все та сама. Так само все розквітатимуть весною проліски, так само пахнутиме мята. І буде Юра дивуватись над ставом, що вже раз бачив ті самі хмари, відбиті у водному

дзеркалі; а коли він уночі переплигне таємничо мур і покотиться стрімголов у рів, обдадуть його ті самі душні пахощі. Все буде так само прекрасне й будитиме ніжні почування. Вічна лірика, що переплітає щасливі хвилини в житті, що так само дише красою і серед траурного похоронного маршу. Ця поезія різноколірових квітів сповиває повість справжніми пахощами.

Та це тільки декорація до дитячої казки, це тільки лаштунки для драматичної дії. А драматична дія — це саме життя, що наступає на дитину серед важливих суспільно-історичних подій. Ще маленьким переживає Юра жидівський погром у перших революційних рухах після російсько-японської війни. І бачив він тоді, як мати не побоялася дати захист у державному будинкові переляканим жидівським сімям, як батько у смертній тривозі станув між ними і розбещеною юрбою. Опісля був він свідком великої політичної демонстрації в часі шкільного маскового балю. І вкінці сам брав участь у демонстрації на цвинтарі в часі похорону ґубернаторової доньки.

Всі ці події, назверх епізодичні, розірвані, обертаються в доцільно дібрані композиційні компоненти. Це вони власне керують акцією всієї повісти, що — здавалося б — не має одноцільного сюжету, а розірвана на поодинокі ґрупи новелет. В дійсності цей сюжет є: його творить постійна боротьба зовнішнього життя з дитинством — тлом. І живе життя змінює це дитинство та формує з дитини — юнака. Завдяки після поранення Юрою поліційника-городовика та щасливої втечі: що дитинство скінчилося — кінчається й повість. Отак історичні події стають частинами душі повістевого героя, етапами його психічної еволюції.

Але автор був би не осягнув такої продуманої побудови повісти, якби не поглибив соціяльно повістевих подій. Соціяльні мотиви стали вже трафаретом в українському письменстві, а ще з того часу, як марксівсько-більшовицька критика кинула гасло „соціяльного еквіваленту" в художній творчості. Але такого глибокого повязання соціяльних ідей із психікою повістевого героя і з основою побудови повісти, яке дав цим разом Смолич, ми, здається, даремно будемо шукати в українській літературі. Тим більше, що соціяльна ідея виступає тут дуже дискретно, в образових ситуаціях, а не в аґітаційних розмовах чи роздумуваннях. Ось Юра має переводити індіянську присягу з вуличниками-приятелями. Але вони раптом дізнаються, що Юру приймуть до ґімназії, куди їм, синам бідняків, вступ зачинений. І вони побивають Юру. Або остання новеля. Студент, син бідних батьків, зако-

хався в доньці самого ґубернатора; панство ґубернатори вигнали відважного студента з дому; за обопільною згодою, серед забави в міському саді, студент застрілив свою кохану й себе. Два дуже різні похорони, демонстрації у місті й на цвинтарі — Юрине дитинство скінчилося. Читач відчуває подих революції, що надтягає з невблаганною конечністю.

А все що діється на Україні з початком XX ст. Стародуб і ще якісь українські міста — вкінці чи не Камянець? Юра дізнається із здивуванням, що Кочубей і Мазепа жили там, де й він пробував, обік нього. Та це тільки мимоходом...

Певна річ, соціяльне питання в повісті показує й більшовицькі впливи. Підкреслено колишне відношення до жидів у Росії, ширше змальований погром — власне жидівський, на чолі погромщиків — діякон... Але автор і тут мало тратить мистецьку міру, бо навіть напис на могилі студента й ґубернаторівної, що вони згинули з причини „недосконалих суспільних відносин", звучить більше, як мистецький ефект, ніж як вислів суспільної ідеольоґії.

Найважніше те, що соціяльно-історичний верстві в повісті Смолич умів надати характер сильної динамічної дії й через те вчинити її властивим сюжетом Юриного дитинства. Щоправда, автор шукає іноді згущених ефектів, побудованих на відомих у романічній літературі мотивах, нпр. масковий баль і політичні демонстрації; найбільше останній розділ: самогубство ґімназиста і гучна забава в міському саді з орхестрою, квітами, конфетті, приїздом ґубернатора, знівечена револьверовими стрілами студента... А втім у кінці — автор осягає такими ефектами свою мету: читач читає повість до кінця з зацікавленям і жалує, що вона так скоро скінчилася. Бо автор орудує дуже зручно контрастами. Адже ж усе ідилічно-казкове Юрине дитинство це такий яскравий контраст до страшної революційної бурі, що нависла над Україною. Автор знає свого читача і вміє вдержати його настрій. Але можливо, що він надуживає трохи мотиву самогубства (чи не відгук забутої вже арцибашевщини?).

В сумі дав Смолич повість першорядної мистецької вартости. Вона може не така блискуча, як „Наші тайни", але багато глибша від них. Смоличів талант очевидячки зростає. Технічно стає він усе вище. При використанні надбань світової повістевої техніки він далекий від усякого шабльону: так нпр. його розповідь пливе зовсім вільно, подаючи події то в світогляді дитини, то в обективному представленні, то в діяльоґовій формі і т. д. А

все ж таки всюди почуваємо руку досвідного й свідомого своїх задумів письменника. До шедеврів найновішої української повістевої літератури (Андрія Головка „Мати“, Івана Ле „Роман Міжгіря“, Юрія Яновського „Вершники“, Юрія Смолича „Наші Тайни“) — прибуває ще один.

Чи „Дитинство“ справді автобіографічна повість? Це властиво для читача байдуже. Але герой повісти називається Юра, його батько учитель, у нього нахил до сцени — зовсім, як і в Смолича. Я. Г.

Юрій Липа: ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ. Львів. 1938. Накладом видавничої кооперативи „Хортиця“.

Юрій Липа поставив собі величезні завдання: вияснити гру головних сил, що діють в Европі, означити місце серед цих сил українського світу, схарактеризувати геополітичні ознаки української території, подати психольоґічну та біольоґічно-історичну синтезу української раси, вказати „ґенеральні лінії“, практичні провідні думки української еліти.

Гідне виконання цих завдань над силу одній людині, навіть якби це була людина ґеніяльна. Аджеж Гітлер або Розенберґ, приступаючи до писання „Моєї Боротьби“ чи „Міту XX сторіччя“ мали за базу багатенну й різноманітну літературу свого роду „фільософії германства“, фільософії його расових прикмет та призначення в світовій історії. У нас анальоґічні українознавчі синтези представлені куди бідніше, а синтеза найширша — „Дві руські народності“ Костомарова зовсім вже застаріла й дуже мало відповідає теперішній стадії українського самопізнання.

А втім Липа не злякався труднощів піонірської праці й пішов у ній найважчим для нього шляхом. Шукаючи „Призначення України“, він міг би дати наскрізь субєктивне, інтуіційне „вірую“, поверхово-публіцистичне або надхнено-поетичне. Думаю, що це був би шлях легший для поета й письменника, а не вченого; зразки такої творчости маємо у віршах Липи та його літературно-критичних есеях. Проте в „Призначенні України“ Липа йде іншим шляхом: хоче „вивчати й підтримувати“, намагається виправдати свою віру фактами, дуже напруженим продумуванням численних фактів і використовує для своїх українософічних побудов дуже багато преісторичних, протоісторичних, антропольоґічних, етноґрафічних, економічних та інших даних.

Чого ж можна сподіватися, коли автор береться освітлювати самостійно такі широкі ділянки, що на їх сумлінне й докладне опанування не вистало б людського

життя? Коли найближча спеціяльність авторова інша, і з цими ділянками небагато має спільного. Помилки та недогляди в праці з такою широченною тематикою, як „Призначення України“ були неминучі, особливо в подробицях. Інвентаризація цих помилок могла б бути дуже корисна і для автора, який міг би її використати для майбутнього, виправленого видання своєї книжки, і для читачів, що могли б читати книжку з більшою для себе користю, знаючи, в яких саме фактичних подробицях її зміст не відповідає дійсності.

Повиловлювати помилки в книжці Липи взявся Є. Л. Д. у 12-ій книжці „Вістника“ за минулий рік. На жаль, зробив це дуже несумлінно, шукаючи помилок там, де їх насправді немає. Пригляньмося, як Є. Л. Д-ова критика зроблена. Цитата з „Призначення України“: „За ґотських часів понтійське мистецтво двигнулося з занепаду, його звіринний стиль малоазійського походження вподобали ґоти. Цей стиль, яко ґотське мистецтво рознесли ґоти з України по цілій Европі“ (стор. 137). З цих слів зловтішно глузує Є. Л. Д.: „Отже ґотів виперли з України десь перед 400 р., а перший будинок в ґотськім стилі — собор Сен-Дені почав будуватися в 1122 р. Таким чином, за Липою, сі ґоти носили свій стиль аж понад 700 років, поки донесли! Тимчасом справа значно простіша: назва l'art gothique нічого спільного з самими ґотами не має. Назва „ґотське“ була погірдлива, видумали її ченці, що трималися засад романського мистецтва, що не вподобали нового мистецтва... Анальогій в історії мистецтва досить: baroque — значить „смішне“, „недоладне“, або style nouvelle 1900 р.“ (стор. 911).

Розберім цю „критику“ від кінця до початку. Є. Л. Д. непотрібно пишається своїм знанням французької мови, бо стиль по-французькому, так само як і в нас, чоловічого роду, а не жіночого, отже „nouveau“ а не „nouvelle“. Це перше. А друге: що до походження назви „ґотицьке мистецтво“, то в усіх підручниках історії мистецтва стоїть чорним по білому, що ця назва повстала в добі Ренесансу, як протиставлення „варварського“ мистецтва темного середновіччя відродженій „античній манері“. Є. Л. Д. приписує створення цієї назви якимось середньовічним ченцям — прихильникам романського мистецтва, старшого за ґотицьке.

В своїй характеристиці ґотського мистецтва, з його специфічним тваринним орнаментом, Липа виявляє цілком задовільну зорієнтованість у найновіших досягненнях науки в цій ділянці. Бо справді, д а в н і ш е дослідники цього мистецтва (B. Sulin, A. W. Broger) шукали його

батьківщини на півночі Европи, де знайдено найбільше його памяток, і добачали в ньому ґерманську перерібку пізньоримського провінціяльного мистецтва. Але досліди над археольоґічними скарбами українських степів захитали цими поглядами. Згодом усі найавторитетніші дослідники (E. Minns, I. Strzygowski,' K. A. Smith, M. Ростоцев) прийшли до висновку, що ґотське мистецтво по всій майже Европі (Румунія, Угорщина, частина Німеччини, північна Італія, Франція, Анґлія, Данія, Швеція, Норвеґія) рознесли ґоти та інші народи з причорноморських степів, де це мистецтво розвинулося давніше. І не маємо чого цуратися, як це робить Є. Л. Д., факту, що культурні процеси на Україні були важливою ланкою в еволюції европейського мистецтва, бо впливу ґотського мистецтва на романське, а навіть на ґотицьке, ніхто тепер не заперечує.

А може читач подумає, що нещасливі жарти Є. Л. Д-а про ґотське мистецтво — це тільки випадковий недогляд Є. Л. Д-а. То погляньмо, що він пише, поруч із цими жартами, на тій самій сторінці: „Що трипільське підложжя і еґейське, на якому зросла геленська духовість, були дуже близько споріднені — на доказ цього немає фактів"... Чи ж справді немає? Чому ж тоді дослідники „трипільської" культури мальованої кераміки не мали й не мають сумнівів що до цього споріднення, залюбки прикладали до „трипільських" памяток на Україні термін „передмікенська культура" й сперечалися хіба тільки за те, чи ця культура прийшла на Україну з Півдня (як думав Хв. Вовк), чи, навпаки, як припускають Штерн, Губерт-Шмідт і більшість німецьких археольоґів, була автохтонна і в п л и н у л а на прадавню культуру Геляди. Наш антропольоґ Р. Ендик твердить, що в расових ознаках частини українського народу живе та раса, яка створила еґейську культуру. „Крім індоґерманських первнів виступають серед нас і первні арменоїдної раси з її циклем еґейських культур... В теперішньому українстві маємо дуалізм обох расових первнів і переплетний паралелізм їх виявів" (передмова до українського перекладу книжки Ганса Ґінтера „Раса, подружжя і вождь", стор. 5).

Правда, Ендик тієї думки, що В. Щербаківський і Липа перебільшують ролю арменоїдної раси в творбі українського життя, але твердження про перевагу індоґерманського первня подає в дуже обережній формі, як свій індивідуальний погляд.

Ми проаналізували на зразок пів сторінки Є. Л. Д-ової рецензії. Найсумніше враження викликають ті міс-

ця рецензії, в яких рецензент чіпляється до окремих висловів Липи, шукаючи між ними льогічної суперечности, що її в дійсності немає, і виявляючи при цьому брак льогічної культури, того хисту до розрізнення понять, що його дає освіта та звичка до поважної інтелєктуальної праці. „В однім місці — нарікає Є. Л. Д. — автор (Липа) каже, що в Москві немає віри у свою кровну спільноту, безжалісну для інших, чужих. А на другім місці написано, що з Москви йде прокляття на всіх, хто інакше думає ніж Москва“ (стор. 905). Можна не погоджуватися із цими характеристиками Москви, але не треба шукати в них, як робить Є. Л. Д., льогічної суперечности, бо її немає. Кровна спільнота це одна річ, а спільнота думки — друга. Є деяка різниця між ексклюзивізмом Москви, що „шле прокляття на всіх, хто інакше думає“, але пригортає відданих їй Кагановичів і ексклюзивізмом Німеччини, що відкидає безжалісно навіть тих німців із примішкою жидівської крови, які настирливо накидаються з своїм німецьким патріотизмом.

Ще приклад... „Говорячи про царя Митридата, Ю. Липа каже, що про нього казав Ціцерон, що він був — rex post Alexandrum maximus і перекладає — „найбільший король по Олександрі Великім“, — себто „максімус“, що відноситься до „рекс“, відніс до Александра і в невідповіднім відмінку“ (ст. 905). Порівнюючи цитату з Ціцерона з Липиним перекладом, бачимо, що Липа додав від себе слово „Великім“, якого в оригіналі нема. Чому додав — річ зрозуміла: для старовинних римлян імя „король Олександер“ мало те саме значення, що для нас „Олександер Великий“ або „Олександер Македонський“, Ціцерон не боявся, що його слухачі сплутають ц ь о г о короля Олександра з якимось іншим, напр. пок. Олександром Югославянським. Але Є. Л. Д. хапається перевіряти докладність Липиного перекладу, не знаючи найелєментарніших латинських слів, не знаючи, що „максімус“ це не „великий“, як думає Є. Л. Д., (великий по латині „маґнус“), а „найбільший“, слово, що стоїть у Липи в цілком відповідному відмінкові.

Всі оці приклади, що характеризують р і в е н ь рецензії Є. Л. Д-а наводжу не на те, щоб дошкулити редакції „Вістника“, а на те, щоб помогти читачеві зорієнтуватись у дійсній вартості книжки Липи. З багатьох розмов знаю про роздвоєний підхід до неї пересічних читачів. Ескурси до глибокої прадавнини викликають у них сильні емоції. Книжка захоплює широчезними перспективами. Але це захоплення часто притьмарюють непри-

ємні сумніви. Чи те, що оповідає Липа про давні часи — правда, чи висмоктана з пальця фантазія?

Не кожний читач має змогу „перевіряти" Липу. заглиблюючись у читання праць Щербаківського, Еберта, Ростовцева, Марра та інших, щоб переконатись, що ті незвичайні речі, які оповідає Липа про найдавніше минуле України займають увагу поважних учених, хоч формулуються в їх працях у менш певній, більш гіпотетичній, густіше обставленій знаками запиту, формі. Тому може краще зробив би д-р Андрусяк, якби, замість того щоб гордовито розводитись на кількох сторінках (див. „Чи справді історіософічна синтеза?" в 2. кн. „Вістника" за 1939 р.) про некомпетентність Липи в історії, скоригував хоч би найважливіші недогляди в істор. екскурсах Липи. Адже ж між цими недоглядами є й такі, що дуже легко впадають в очі, напр. згадка про поширення серед ґотів несторіянсва (в дійсності аріянства), або твердження, що люблинська унія була підписана після смерти останнього Ягайлона.

Розуміється, суху спеціяльну історичну розвідку такі помилки здискваліфікували б відразу, але в книжці Липи їх рекомпенсують у великій мірі талановитість автора, його широкі обрії, жива, блискуча форма. Д-р Андрусяк пише так, немов би мав сумніви, чи личить взагалі історикові звертати увагу на таку книжку, як Липина. Думаю, що личить і варто, бо — хай д-р Андрусяк не образиться — „Призначення України" люди читають і читатимуть куди більше ніж „Biskupa Józefa Szumlańskiego" (головна праця д-ра Андрусяка). А читаючи будуть в ч и т и с я з „Призначення України", формувати на її основі свої погляди на різні справи, а особливо на минуле України. Не соромляться ж історики критикувати елементарні історичні підручники, або цілком популярні історичні брошури, а навіть і с т о р и ч н і п о в і с т і (Вол. Антонович поважно критикував трильогію Сенкевіча, а в польській історичній літературі приклав велику ерудицію до докладної критики Сенкевіча проф. Ольґерд Гурка).

Загальній — напиндючено-призирливій характеристиці книжки Липи, що її дав д-р Андрусяк, читачі не йнятимуть віри, коли прочитають інакшу оцінку „Призначення України" в статті не д-ра Андрусяка, а видатного й широкозорого українського історика — проф. І. Крипякевича („Відвічна вісь України" в першій книжці „Сьогочасного й Минулого"). Проф. Крипякевич знаходить у „Призначенні України", поруч із недотягами, „сторінки опрацьовані блискуче, з великим талантом", ставить Липі в заслугу, що він „мав відвагу поставити під дискусію

найважливіші проблеми українського сьогочасного й минулого", радить критикам „віднестися до праці Юрія Липи доброзичливо, не відкидати а ліміне його спроб".

В тій же статті проф. Крипякевича знаходимо дуже влучні завваги про відношення публіцистики до науки. До цих завваг дещо можна докинути. Немає в цьому нічого ненормального, коли публіцистові до обґрунтування його концепцій постачають дані спеціяльні наукові ділянки: право, економіка, геополітика, історія, тощо. Немає нічого дивного, коли публіцист дані, зачерпнені з спеціяльних дисциплін, по свойому, згідно з своїм світоглядом, освітлює. „Вїзд" публіциста до спеціяльних ділянок в деяких випадках може бути навіть корисний для їх розвитку. Публіцист, особливо коли він талановитий мисленник (а чи можна провести гострі грані між найглибшою публіцистикою та найглибшою історіософією?), може мати свіжий „зір", вигострений в інтелєктуальних мандрах по інших, ширших та різноманітніших ділянках, у мандрах, на які вузький спеціяліст часто не має досить часу та енергії. Може інколи прикласти в даній ділянці якісь плідні ідеї, випрацьовані в іншій ділянці, може подивитися на якісь факти з нового пункту зору, запримітити щось важне, чого спеціялісти — під впливом рутини — не помічали. Може повязати висновки, випрацьовані в окремих ділянках, знайти між ними звязок, непомітний для вузьких спеціялістів, замурованих в одній ділянці. То ж не диво, що погляд на ролю „дилєтантів" у науці, як не завжди негативну, досить загально поширений. Ніхто не заперечить впливу, напр., на історичну науку політичних ідей, випрацьованих на суто-публіцистичних варштатах.

Д-р Андрусяк пише, що історик м о ж е бути публіцистом, але н е м у с и т ь ним бути. Це правда, але правда також, що не кожний історик м о ж е бути публіцистом. Не існує в Німеччині, але існує у Франції відрізнення „істориків" (синтетиків або майстрів у мистецькому змалюванні минулого) від „ерудитів". Можна бути дуже вартісним ерудитом, мати великі заслуги в критичному усталенні фактів, але не мати одночасно крил до сміливішого лету думки, не вміти витиснути з історичних фактів їх глибшого сенсу, щоб таким чином „оживити" їх, зробити вартісною поживою для національного духа, могутнім виховним чинником, практичним двигуном життя. Але навіть такий „безкрилий" ерудит має іноді змогу вийти з своєї наукової келії, вплинути своїм знанням на боротьбу живих ідей, критикуючи їх фактичні, обєктивні засновки та аргументи. Його знання, виплекане

в пильних спеціяльних студіях, його критицизм, що випливає з солідности, основности цього знання, може бути корисною противагою надмірної легкости, з якою підходять іноді до історичних фактів „публіцисти". З цього погляду фахова та обєктивна критика Липиної книжки з її нерівністю, з її переможними злетами та жалюгідними поразками — завдання дуже вдячне для ерудитів. До цього закликає, сам даючи добрий приклад, проф. Крипякевич: „ствердити обєктивно, які проблеми вже назрілі, щоб їх вирішити, а які погляди автора треба трактувати як гіпотези, а то й фантазії".

Залишаючи спеціялістам критичну оцінку поглядів Липи на справи, що належать до спеціяльних ділянок, розглядатиму „Призначення України" як публіцист — з погляду ідеольоґічної та національної вартости.

Як оцінити з цього погляду ту велику увагу, що її присвячує Липа проблемам далекого минулого? Минулого, що міряється не століттями, а тисячеліттями... Адже ж критика докоряє Липі, що він намагається будувати національну традицію не на певній, міцній основі старокняжої та козацької доби, а на фактах давніших, гірше досліджених, сумнівніших. Чи не значить це те саме, що переносити будівлю національної свідомости з міцної скелі певних фактів на сипкий пісок субєктивних припущень та мінливих теорій?

Це правда, що дослідження минулого, давнішого за найстарші наші літописи, натрапляє на великі труднощі. Інтерпретація та зведення в одну систему тих заплутаних вказівок, що їх дають протоісторикам уривчасті згадки чужинців — не завжди добре поінформованих — про життя наших земель і тих вказівок, що їх сама земля — знайденими в ній скарбами давнини — дає археольоґам, повязання цих вказівок з вивченням кровної спадщини по далеких предках, збереженої в расових ознаках сучасних українців, з мовознавчими дослідами, з виділенням прастарих верств у фольклорі і взагалі в народній культурі, а врешті повязання цього всього матеріялу з національними ідеалами, з шуканням власного стилю і власного історичного призначеня — все це речі складні та важкі. На шляху цих шукань ще не одна принадна теорія виблисне ясним метеором, щоб незабаром згаснути по нових, суперечних з нею, відкриттях. Зроблено в нас у цьому напрямку дуже мало. А те, що зроблено, залишається в сфері заінтересувань кабінетних вчених, не використовується, як у Німеччині напр., до розбудови національного світогляду. Та все ж нема сумніву, що коротенький та заплутаний розділ про „найдавніше минуле

українських земель", що попереджує в свідомості нашого загалу традиційну схему елементарної історії України, розділ якось слабо з цією історією повязаний (неприємні відомості про якісь чужі народи на Україні), буде розростатися, здобувати більшу вагу та тісніше лучитися з пізнішою „справді українською" історією. Чому так думаю? По перше тому, що здобутки археольоґічного рискаля та впертої кабінетної праці відслонюють дедалі то революційніші перспективи. Про гелєнську культуру, напр., пересічний український інтеліґент звик донедавна думати, як про щось високе й прекрасне, але „чуже", не звязане з історією України. Адже ж греки навіть не словяни! Але чи може для українця бути цілком байдужою тотожність „трипільської" культури, що її памятками густо засіяна наша земля, з культурою декотрих верств шліманової „Трої". Чи може українець дивитися цілком байдуже на колірові таблиці, що ілюструють ступневий перехід характеристичного орнаменту „трипільського" черепя, що лежить у нашій землі де-не-де цілими верствами, в чудову орнаментацію клясичних грецьких ваз. А потім довідатися, що ці вази знаходяться у великій кількості в наших городищах, і то не тільки на узбережжі Чорного моря, а навіть на Полтавщині. Великий успіх книжки Липи свідчить, що цього роду перспективи цікавлять українських читачів, розворушують їх думку і уяву, що цього роду проблематика для нас актуальна, відповідає назрілим вже духовим потребам.

Чи річ тільки в тому, що велике віддалення в часі сповиває далеке минуле в непереможний чар, так як казковими здаються часто далекі краєвиди? Чи сама неповнота й схематичність звісток про давні часи сприяє уміщенню в них (як це зробили німці з старогерманськими часами) провідного міту, сну нації про саму себе таку, якою вона хотіла б бути, згідно з найглибшими своїми інстинктами?

Туга за „тінями далеких предків" не може спинитися безпорадно на світанку християнського письменства на Україні, сягатиме далі вглиб століть і тисячеліть. Ким були ці далекі предки, від кого походимо, з ким ми ближче споріднені — кровно, духово, культурно? Ці питання настирливо вимагатимуть відповіді.

Дух часу відвертається від ідеї знівельованої вселюдськости, прикладає щораз більшу вагу до відмінних прикмет різних людських пород. Спонукає народи легітимуватися обличчам певнішим і тривкішим, ніж хвилеві ґримаси інтернаціональних „мод", „течій" і короткотривалих та поверхових культурно-історичних процесів, об-

личчям р а с о в и м. А процес формування расового обличчя нації (що є звичайно неповторною, своєрідною синтезою кількох первнів) веде в далеку давнину.

Давніше на питання походження народу давала відповідь клясифікація мов. Тоді питання походження й споріднення вирішувалися легко: мовляв, праарійці розбилися на кілька ґруп, одна з них була словянська. З поміж словян виділилися прарусини, а з них українці.

Але що мали робити з цією схемою антропольоґи, коли стверджували, що народи з дуже подібною мовою, а навіть відлами і окремі люди того самого народу, належать часто до цілком неподібних до себе антропольоґічних типів, себто походять від зовсім різних предків. Що тепер робити з „праруськістю", коли московські вчені починають нараховувати в своєму народі 80 відсотків фінської крови? Болгарський автор друкує в „Die Tat" характеристику „епічного життьового стилю" своєї тюркської раси; та й не диво, бо історія добре памятає про тюрків-болгарів над Камою й Волгою, про їх мандрівку на Балкани. Виходить, що не в мові річ, і мільйони американських муринів не причастилися анґльо-саксонських прикмет, хоч говорять по-анґлійському. Мимохіть починаємо сумніватися, чи леґендарні Чех, Лех і Рус були справді рідні брати...

Коліґації того первня, що переважає в расовому складі українського народу ведуть не до Лехів і Москів, а до прастарих культурних і політичних формацій, що повставали на світанку історії між Середземним морем, Кавказом та Перським заливом. Туди ж ведуть здобутки археольоґії, що вказують на культурноісторичні звязки України з цими країнами, а в останніх часах також мовознавство, а властиво яфетична в ньому теорія, що намагається обґрунтувати твердження про колишню мовну спільність автохтонних „яфетидів", розірвану інвазією мов племен, що наплили пізніше*).

Розроблення всіх цих проблем та спопуляризування їх між українцями можуть сильно вплинути на наше національне самоуявління. Може ослабити почуття словянської спільноти, і так вже міцно, але більше інстиктово, захитане. Можуть витворити почуття ближчого спорідненя з світом клясичним і з старим світом, що його памятає Біблія (імперія гетитів, Елям і т. д.).

Це велика заслуга Липи, що він виносить ці проблеми з тиші наукових кабінетів, о ж и в л я є їх, трактуючи їх з тим специфічним чуттєвим забарвленням, з яким

*) Порівн. „Вістник", кн. 5. за цей рік, стр. 360.

кожний нарід сприймає с в о ї справи, хоч би й які давні. Влегшує цим українцям здобуття, привласнення вартісних сторінок минулого (привласнення психічне — річ дуже важна: адже ж існують ще українці, для яких Січ „своя", „українська", а княжа Русь „чужа").

Є. Л. Д. вважає цю акцію за дуже шкідливу. В трипільцях добачає символ „феллахських настроїв" Липи. Трипілець це той хлібороб, що „все стерпить аби тільки ходити коло тої „глинки", що, привязаний до „своєї" землі, воліє відавати врожай іншим, аби тільки не встрявати до історичних завирюх. Це було б дуже дотепне, якби не те, що дійсні трипільці були не такі, як думає Є. Л. Д. Були, як цього доводить знайдений в їх оселях та на їх кладовищах інвентар, дуже заможні: непомітно, щоб вони відавали свою кривавицю якимось „чужим панам". Навпаки, можна припускати, що вони самі були панами над іншим народом, що його звоювали. Для трипільців характерний тілопальний похорон на специфічних „тічках", але сильний вплив їх культури помітний в інвентарі могил, як припускає Ростовцев — з того самого часу, але трохи бідніших, з скорченими кістяками. Але не в цьому річ. Є. Л. Д-а обурює те, що Липа підкреслює прадавність х л і б о р о б с ь к о г о культурного кругу на Україні, з його високою м о р а л ь н о ю культурою; зокрема високою родинною моральністю, пошаною до жінки, привязанням до землі, тощо. Є. Л. Д. добачає в хліборобськості, в хліборобській психіці, джерело всіх нещасть України.

Як же стоїть ця справа в дійсності? Сучасна наука відрізняє в історії багатьох народів с у б с т р а к т н у в е р с т в у хліборобське, осіле населення, що може мешкати на одній території цілими тисячеліттями, і слабо звязані з територією орди наїздників, що дуже часто мали мілітарну перевагу над „субстратною верствою". Це були найчастіше кочовики-пастухи, або пірати, купці-розбійники. Прикладів можна навести силу: панування монґолів (згодом манджурів) над Китаєм, панування кочовиків-ґіксів над Єгіптом, неймовірні здобувчі мандрівки норманських вікінґів, тощо. Взаємини між автохтонною „субстратною верствою" та напливовим панівним елєментом можуть укладатися різно. Або орда „перекочується" через дану територію, сіючи знищення й смерть, або обкладає „субстратну верству" данинами, не зливаючися з нею, або — врешті — обидва елєменти зближуються та зливаються, даючи новий етнічний твір, при чому або наїзники приймають мову субстратної верстви (напр. варяги у нас), або субстратна верства мову наїзни-

ків (цим пояснюється поширення арійських мов на величезному просторі серед народів різного расового походження), або з обох мовних елементів утворюється спільний жарґон (анґлійська мова). Ця етнічна сполука може згодом стати „субстратною верствою“ для нових хвильнаїзників, таким чином повставали народи з нашарування багатьох верств. Деякі з цих явищ нам добре відомі з української історії, напр., роля варягів у Київській Русі й пізніше „татарське ярмо“. Але ще давніше — протоісторичне — минуле українських земель постачає нам ще більше таких прикладів. Струмкий потік народностей, що так вражає нас, коли читаємо про ці часи, не означає, що населення України раз-у-раз радикально змінялося. Змінялися панівні орди, що надавали своїм пануванням назву території, в той час, коли „субстратна верства“ могла бути дуже стала. Напр. скити застали на Україні, на думку Ростовцева, „густе й порівнюючи культурне населення, що здавна жило хліборобським побутом“. „Про високу культуру цього населення свідчить залізна зброя, кераміка, укріплені оселі, оточені могутніми валами“ (Иранство и эллинство на Югѣ Россіи, стор. 38—39). Скитська держава являла з себе, на думку Ростовцева, щось анальоґічне до пізнішого хазарського царства або Золотої Орди, що також панували над українськими землями. Грецькі міста на наших землях перестали згодом бути тим, чим були спочатку. В них „сформувалося нове населення, нова культура“ з злиття грецьких зайд з тубільним, яфетичним елементом. З цієї культури багато зачерпнули пізніші міґраційні хвилі.

Ставимо питання: чи переможні наїзники завжди були елементом з кожного погляду вартіснішим за „субстратну верству“? З цього погляду монґолів треба було б поставити вище за наших предків. Але Липа питається: що залишилося від імперій кочовиків? Справді ж бо: що залишилося від „безоглядного динамізму“ таких напр. гунів, що пройшли по Европі, як „Божий бич“? Що залишилося від панування монґолів над Пекином і Києвом? Навпаки, при злитті наїзників з місцевим населенням вони могли бути (як у нас варяги) дуже корисною примішкою, свого роду „історичним каталізатором“. Синтеза „безоглядного динамізму“ рухливих племен з „балястом“ привязання до землі, тривкого будування та інших специфічно-хліборобських чеснот ставла завязком не орд, а справді великих народів*). Взаємовідношення тут більш-менш

*) Можна при цьому згадати про свідомі зусилля новочасної Німеччини відродити моральні вартості се-

таке, як між „безоглядним динамізмом" авантурника та руїнника й прикметами великої людини: її величезним вольовим напруженням, повязаним з „балястом" шляхетної гієрархії цілей, моральних засад, розуму й знання.

Що саме так, а не інакше розуміє Липа синтетичність української расової психіки (анальогічну до дуже складної синтетичности, дуже складного походження найбільших европейських націй), що він не ідеалізує однобічно „феллахських настроїв", про це свідчать погляди Липи на ролю „готизму" (термін, що його треба було б розуміти більше умовно, а менше звязувати з самими готами, ніж це робить Липа) і взагалі войовничих та владних первнів расової психіки в українській історії.

Отак розвіюються основні закиди проти „Призначеня України", що їх поставив у своїй тенденційній рецензії Є. Л. Д. Проте треба визнати, що в рецензії Є. Л. Д-а вказано багато й дійсних помилок та хиб. Вони вказують на деяку неохайність в опрацюванні матеріялу, неохайність, яку можна пояснити тільки зайвим поспіхом у писанні „Призначення України". Не в усьому можна погодитися з Липою — не тільки в деталях, але й у загальних тенденціях, в провідних думках його книжки. Липа охоче занотовує англійсько-українські анальогії. Вплив англійської ментальности з її політичним емпіризмом і еволюціонізмом, з її відразою до гострих концепцій, з її бажанням більше „вивчати й підтримувати" ніж зміняти — дуже помітний у світогляді Липи. Чи справді англійська ментальність повинна бути ближча для нас, ніж інші, особливо тепер?

Пригадую собі дискусію по одному рефераті про державний тоталізм. Хтось із дискутантів вказав на Англію, яка не знає ніяких „пятиліток", дуже обережно втручається до „нормального бігу життя", а проте могутня політично та економічно. На це прелеґент відповів: Англія не потребує „пятиліток", бо добре відробила свої „столітки". Думаю, що неоднакові, дуже неподібні до себе мусять бути ментальність найкраща для народу заінтересованого передусім у збереженні „статус кво", в охороні вже осягнених величезних здобутків, і ментальність найкраща для народу, що має перед собою заповнення величезних прогалин. З цього погляду новочасна духовість німецька та італійська повинна бути для нас ближча ніж англійська та французька. Взагалі, дещо в концепціях Липи видається створеним „на виріст", без спеціяльної

лянської психіки, затрачені в менше звязаному з землею житті промислових міст.

уваги до конкретних теперішніх умовин. Липу лякають трохи гострі концепції, націоналістичні пристрасті розжарені на червоно, що „переходять у деліріюм". Як лікар Липа повинен знати, що надмірна, довготривала гарячка руйнує орґанізм, але в багатьох випадках це його самопорятунок. І що при всій увазі новочасної медицини до „природніх сил" орґанізму, при всій її відразі до вживання без потреби „сильних засобів" хірургічний ніж залишається конечністю в багатьох випадках.

Різно впливає книжка Липи на читачів. Одні сприймають ввесь її зміст безкритично, як готову „національну євангелію". Виховний вплив „Призначення України" на цих читачів буде найбільш безпосередній. Думаю, що цей вплив буде — в загальному білянсі — добрий. Липа свідомо збирає, де тільки може, поживу для національної гордости. Як лікар, здає собі добре звіт з здобутків новішої психольоґії в її науці про згубний вплив „комплексу меншевартности". Бореться завзято з цим комплексом, міцно закоріненим в українській психіці. Фанатична побожність, (а не „літепла елейність", як дехто твердить), що з нею підходить Липа до українських вартостей — як виховний момент — важлива й конструктивна.

Читачеві критичному, що звик думати самостійно, книжка Липи дає багато. Раз-у-раз у кількох, позначених міцною інтуіцією та великою напругою думки, словах — ставить вона читача перед великою, непоміченою проблемою. З цього погляду характерні статті, написані „на марґінесі" деяких фраґментів „Призначення України" („Відвічна вісь України" — в „Сьогочасному й Минулому", „Маневри мас" у „Тризубі"). Навіть там, де Липа вирішає якусь проблему незадовільно, його міркування часто побуджують думку, вказуючи на важливі проблеми, заохочуючи до їх кращого вирішення.

„Призначення України" це ще не національне обявлення, як декому здалося, а один з важливих підготовчих етапів на шляху до нього.

Б. Ольхівський.

Леся Українка: ТВОРИ. Том IV. Драматичні поезії. Львів 1939. Українська Книгоспілка. За редакцією Б. Романенчука.

Нинішній українець гарячково шукає в минулому того, що було б йому співзвучне — якогось однакового ритму, ідеалів та взагалі тієї єдности почуття, що найбільше творить міст між поколіннями. Передусім шукає в минулому людини в цілому, із власним світоглядом, активним і стихійним, що виростав би орґанічною брилою над майже хронічним поземом нашого життя. Лю-

дина нинішніх ідеалів, поглянувши в довоєнну літературу, справді небагато знайде в ній собі співзвучного. Шевченко — вийняток. Навіть з Франка можемо брати лише поодинокі твори, але як цілість він — дивна плутанина розїджених інтелєктом і невизволених стихійних сил, позначена тавром трагізму, на який склалися своєрідні умовини його творчости серед „песиголовців“ (термін Драгоманова). Проти Шевченка, домінантою творчости якого був крик гніву, що випливав з образи, Франко стає більш як обмотаний шнурками фаталізму велетень, і його крик випливає більше з болю, що його трагічним рисам надавав своєї закраски. Поза ними двома — ще кілька постатей, що все ж уявляються нам, як старовинні статуї: з відбитими руками, а то й головою. „Демократичний“ девятнадцятий вік, (що в наших умовинах тривав до 1914 р.), творив свою поезію, де для справжнього пориву та того становища до життя, що ми його звемо героїчним, не багато було місця. Навіть одного Шевченка було забагато і його ц і л о г о ніхто ніколи прийняти не вмів і не хотів — він був просто завеликий для своєї доби.

Звідси — осамітненість, серед якої опинилася Леся Українка. Драгоманівсько-Грінченківські ідеали поступу й науки закреслювали відразу крейдяне коло „конкретної“ роботи, де місця для мрій не повинно було бути. Одним словом у загальний хід справ, підданих законові поступової еволюції, увійшла постать, якій це все видалося за повільним. Вірі своєї доби протиставився зовсім інший світогляд, революційний, що висловлювався скреготом у заперечуванні віри в „сіонські святощі“. Це несприймання своєї доби — найхарактеристичніша риса поетки. „Хто дав мені святую оріфляму пісень і мрій і н е п о к і р н и х дум“ — яскраво висловлює цей стан і водночас віру в майже містичне покликання. Глибоко автобіографічний один з Лесиних персонажів, Тірца (з „На руїнах“) — один із символів такого покликання: вічна „дочка надії“, що гукає на руїнах до тих, хто ще „живий на побойовиську“.

Поява такого потрібного в нас видання (київське недоступне поцейбік) дасть нам змогу пізнати в цілій широчині творчість цього — скажім — незвичайного явища на тлі своєї малояскравої доби, що йому на назву Леся Українка. Коли існують якісь духові переклики з постатями минулого, то постать Лесі Українки стоїть між ними на перших позиціях. Стримуючись до виходу цілости, з будьякими критичними заввагами, пікреслюємо покищо таку помітну на нашому ґрунті появу цього видання, що дає змогу познайомитися з творчістю ще мало пізнаної в нас поетки.

С к р і п т о р.

ЗМІСТ:

Святослав Гординський: Ніч над Каспієм — 5; *С. Васильченко:* Дитинство Т. Шевченка — 8; *Ст. Крижанівський:* Шевченко в засланні — 42; *Ірина Вільде:* Товариші — 44; *Остап Тарнавський:* Нічна мандрівка — 48; *Люіджі Піранделло:* Перша ніч — 49; *Павло Зайцев:* Як творив Шевченко-поет — 60; Синопсис — 73; Рецензії. *Я. Г.:* Смолич: Дитинство — 82; *Б. Ольхівський:* Юрій Липа: Призначення України — 86; *Скріптор:* Леся Українка: Твори, т. IV.

КНИГОЗБІРНЯ
„СТУДІОН"
у Львові

Ціна одного примірника 2 зл. Річна передплата в Польщі 9 зл. (для заграниці $2^1/_2$ доляра). Піврічна 5 зл.

4867